

УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ
ШКІЛЬНА РАДА

Б. Романенчук

УКРАЇНСЬКА МОВА

ГРАМАТИЧНІ Й ПРАВОПИСНІ ВПРАВИ
для третього року навчання української мови

ДРУГА ЧАСТИНА

Нью Йорк 1953 Філадельфія

Видавництво „Шкільної Ради“

УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ
Ш К І Л Ь Н А Р А Д А

Б. Романенчук

УКРАЇНСЬКА МОВА

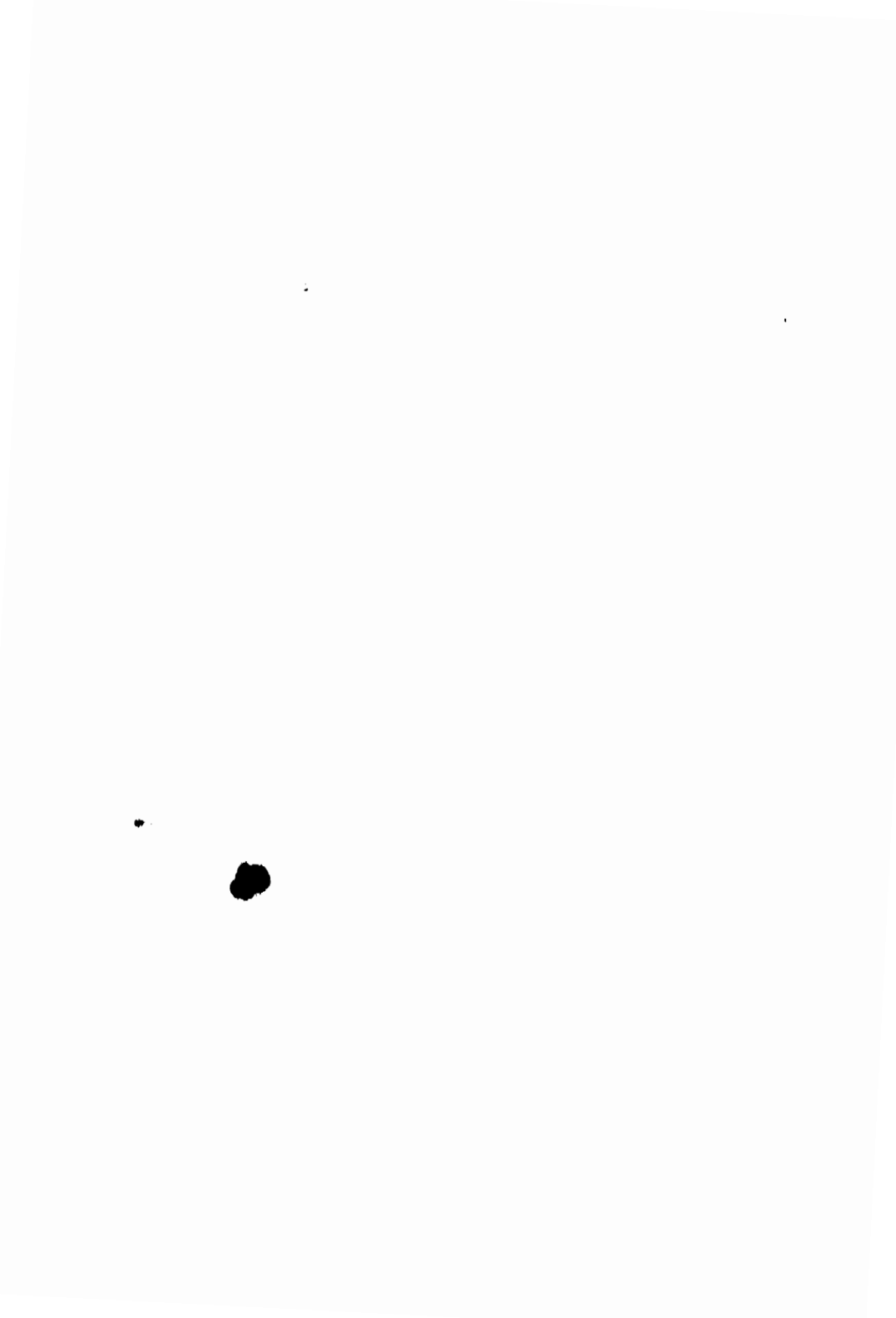
ГРАМАТИЧНІ Й ПРАВОПИСНІ ВПРАВИ
для третього року навчання української мови

ДРУГА ЧАСТИНА

Нью Йорк 1953 Філадельфія

Видавництво „Шкільної Ради“

ПРОСТЕ-НЕПОШИРЕНЕ РЕЧЕННЯ. ПІДМЕТ І ПРИСУДОК.

1. Вправа.

Початок року.

Настав вересень. Скінчилися фєрії. Починається новий шкільний рік. Треба знову братися до книжки. Весело було під час фєрій. Ми були в пластовому таборі. Там було дуже приємно. Потім ми поїхали до дитячої оселі. Там є гарне озеро й ліс. Ми часто купалися й бавилися. Але тепер буде нам теж приємно й весело. Ми зустрінемося із давніми друзями. Тепер ми вже в третій класі. Маємо нові книжки. В книжках нові оповідання й казки. Цього року навчимося чогось нового про нашу любу Україну.

Прочитайте це оповідання. З яких частин воно складається? Відділіть речення одне від одного доземою рисою. Який знак стоїть на кінці кожного речення? З чого складається людська мова? Пригадайте собі з минулого року, що то є речення.

Думка виявлена словами, називається речення.

**На кінці речення ставимо крапку, а по крапці
завжди пишемо слово з великої букви.**

2. Вправа.

Прочитайте і перепишіть ці речення:

Грім гримить. Сонце припікає. Вогонь горить. Музика грає. Літак гуде. Машина гуркотить. Робітники працюють. Діти бігають. Струмок біжить. Авто мчитьсЯ.

З кількох частин складається кожне речення? Підкресліть один раз кожну частину речення (слово), яка означає, **хто** щось робить. Як називається така частина речення?

Частина речення (слово), яка означає хто щось робить, це підмет.

За підметом питаємось: хто? що?

3. Вправа.

На станції.

Йдемо до поїзду. Залізниця стоїть. Пара бухає. Гудок гуде. Кондуктор свище. Люди біжать. Двері зачиняються. Машина рушає. Колеса стукотять. Земля дрижить. Доми втікають. Деревя мигають. Люди сидять.

Прочитайте і переписіть ці речення. Підкресліть у кожному реченню те слово, яке означає **ЩО** хтось робить. Як називається таке слово в реченню?

Та частина речення (слово), яка каже нам що хтось робить, або що з ним робиться, це присудок.

За присудком питаємось: що робить, або що з ним діється?

Запам'ятайте: Підмет і присудок, це найважливіші частини речення.

4. Вправа.

Прочитайте і напишіть ці речення:

Трава зеленіє. Жито половіє. Небо темніє. Дерево ломиться. Вугілля горить. День меншає. Ніч більшає. Сніг іскриться. Човен хитається.

Підкресліть у кожному реченні підмет. Спишіть окремо слова, які означають, що стається або діється з підметом. Як називається кожне таке слово?

Те слово в реченні, яке означає, що стається або діється з підметом, це також присудок.

За таким присудком питаємось: що стається, або що робиться (діється) з підметом?

5. Вправа.

Прочитайте і напишіть ці речення:

Батько (є) розумний. Мати (є) добра. Брат (є) сильний. Сестра (є) гарна. Вуйко (є) багатий. Я (є) малий. Трава (є) зелена. Дім (є) новий. Дерево (є) високе. Кінь (є) сильний. Птах (є) крилатий.

Знайдіть у кожному реченні підмет і підкресліть його. Підкресліть у кожному реченні слово, яке є присудком.

Присудком у реченні може бути також допоміжне дієслово "є" з прикметником. Отже ті слова в реченні, які означають, що підмет є такий, або такий, це також присудок.

6. Вправа.

Садок вишневий коло хати.

Хрущі над вишнями гудуть. Плугатарі з плугами йдуть. Співають ідучи дівчата. А матері вечерять ждуть. Сім'я вечеря коло хати. Вечірня зіронька встає. Дочка вечерять подає. А мати хоче научати. Та соловейко не дає. Реве та стогне Дніпр широкий. Сичі в гаю перекликались. Ясень раз-у-раз скрипів. Тече вода з-під явора. Стоїть гора високая.

Прочитайте і підкресліть усі присудки. За присудком питайтесь: що робить, або що робив? Підкресліть так само всі підмети, питаючись: хто? що?

7. Вправа.

Моя Батьківщина.

На карту дивлюся і думкою лину —
Всю бачу велику країну мою . . .
Як матір, безмежно тебе я люблю!
Квітучих ланів неосяжні простори
На карті в зеленій забарвлені кольор,
А далі підносяться велетні-гори —
Руди і вугілля у нас є доволі.
Синіють глибокі бурхливі моря —
Багатства їх теж не злічити . . .
Яка ж ти чудова, Україно моя!
Чи можна тебе не любити?

Прочитайте і спишіть усі присудки. Як питаємось за присудком?

8. Вправа.

Котик і кізлик.

Ось котик вусатий	І лапкою котик
в садку собі ходить,	вмиває свій ротик,
а кізлик рогатий	а кізлик рудою
за котиком бродить.	трясе бородою.

Прочитайте і підкресліть підмети. Як питаємось за підметом?

9. Вправа.

У фабриці.

Настав ранок. Батько встає. Гудок гуде. Годинник дзвонить. Робітники збираються. Верстати рушаються. Машини гуркотять. Молотки стукотять. Робітники працюють. Час минає. Приходить полудень. Робітники відпочивають.

Прочитайте і спишіть підмети в одну колонку, а присудки в другу. З кількох частин складається кожне з цих речень?

Речення, яке складається тільки з підмета і присудка, це просте-непоширене речення.

10. Вправа.

..... гавкає біліє
..... співає спадає
..... пише валиться
..... грає цвіте
..... мурують (є) поет
..... гуде (є) українець
..... меле (є) гарна
..... шумить	

[Собака, співак, школяр, музика, мулярі, гудок, млин, річка, папір, листя, хата, цвіт, Шевченко, брат, я].

Добирайте з дужок відповідні слова і ставте їх замість крапок, щоб вийшли речення. Чим будуть ці слова в реченнях? З кількох частин складається кожне речення? Які це речення?

11. Вправа.

Вогонь у селі.

Хата	Дзвони
Діти	Вогонь
Люди	Дах
Собаки	Стіни
Худоба	Пожарники
Вівці	Вчитель
Кони	Люди

[горить, плачуть, біжать, виють, реве, бляють, іржуть, дзвонять, поширюється, є солом'яний, є дерев'яні, гасять, є провідник, помагають].

Замість крапок пишiть коло кожного підмета присудок, що в дужках. На кінці кожного речення ставте крапку. Які це речення? Чому ці речення називаються прості-непоширені?

12. Вправа.

1. Напишіть чотири прості-непоширені речення з такими підметами: гудок, трамвай, дзвінок, вогонь.

2. Напишіть чотири прості-непоширені речення з такими присудками: (є) солодкий, (є) високий, синіє, вчиться.

13. Вправа.

Журавлі.

Знялися в небо журавлі,
Кружляли довго, не летіли,
Немов би кидать не хотіли
Свої рідної землі.

Прочитайте цей віршик і напишіть собі перший рядок. Поділіть кожне слово на найменші частинки. Як вони називаються? З чого складається слово?

Найменші частинки слова — це звуки, бо слово складається із звуків. Звуки передаємо на письмі буквами.

Звуки вимовляємо, букви пишемо.

Звуки чуємо, букви бачимо.

14. Вправа.

Учітеся, брати мої, думайте, читайте!

Прочитайте це речення і поділіть усі слова на звуки, отак: у-ч-і-т-е-с-я. Вимовляйте голосно й виразно кожний звук. Котрі звуки вимовляєте, широко розкривши рота? Спiшіть їх. А котрі звуки вимовляєте з допомогою зубів, губ та язика? Спiшіть їх окремо. Як називаються одні і другі?

Звуки діляться на голосні і приголосні.

Голосні звуки, це ті, які вимовляємо відкривши рота: а, е, и, і, о, у.

Приголосні звуки, це ті, які вимовляємо з допомогою зубів, губ і язика: б, в, г, ґ, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

СЛОВА, СКЛАДИ, ПЕРЕНОС СЛІВ.

15. Вправа.

Пливе човен, води повен.

Поділіть кожне слово на такі частини, які вимовляємо раз відкривши рота. Як називається така частина слова? Як можна ділити слова?

Частина слова, яку вимовляємо раз відкривши рота, називається склад.

У слові стільки складів, скільки голосних звуків.

16. Вправа.

Рідний дім.

Є у кожного на світі
Рідний дім.
Ой, як гарно-гарно дітям
Жити в нім.
Чи у місті великому, чи в селі
Чи великі в ньому вікна, чи малі,
Кам'яний чи дерев'яний, все одно
В кожен сонечко загляне крізь вікно.

Прочитайте і поділіть слова на склади, які можна переносити з одного рядка в другий.

**Коли слово не вміщається в рядку, то частину
його переносимо в другий рядок.
Переносити можна тільки цілий склад,
або кілька складів.**

17. Вправа.

Покажіть, як можна переносити слова, в яких між складами є тільки один приголосний звук?

доліна, левада, сади, огород, тополя,
поперекидати, зошит

**Коли між складами є тільки один приголосний,
то його переносимо в другий рядок.**

18. Вправа.

Книжка, робітник, рухливий, тремтіти, читання,
бадилля, волосся, гарненький, прокинувся.

Як можна переносити слова, в яких між складами є два різні або однакові приголосні?

Коли між складами є два різні або однакові приголосні, то один з них залишаємо в кінці рядка, а другий переносимо в другий рядок:
книж-ка, волос-ся.

19. Вправа.

Відбувати, розкидати, надбирати, підносити, безконечний, прислівник, запрягати, пострілити.

Покажіть, як можна переносити слова, що мають на початку такий додаток (приросток), як від-, роз-, без-, на-, за-, по-, під-?

Коли слово має на початку такий додаток (приросток), як: від-, роз-, без-, над-, за-, по-, під- та інші подібні, то його залишаємо в кінці рядка, а решту переносимо в другий рядок, нпр.: від-бувати, при-слівник.

20. Вправа.

Ходжу, блуджу, нагороджений, народження, ґринджоли, гудзики, родзинки, задзвонили, відзнака, підземний, підживитися.

Покажіть, як можна переносити слова, в яких між складами є букви дж, дз.

Коли букви дж, дз, означають один звук, як у словах джаган, дзвін, то їх не можна розділювати, коли ж вони означають два окремі звуки, як у словах відзнака, підживитися, то букву Д залишаємо в кінці рядка, а Ж або З переносимо в другий рядок.

рава.

Іриймати, прийменник, зайти, війна, військо, війнути.

окажіть, як можна переносити слова, в яких між складами
а й?

Коли слово має на початку додаток (приросток) при-, за-, ви-, та інші подібні, то цей додаток залишаємо в кінці рядка, а Й разом з рештою слова переносимо в другий рядок.

Коли ж слово має додаток (приросток) най-, тоді цей приросток залишаємо цілий в кінці рядка, а решту слова переносимо в другий. В усіх інших випадках Й залишаємо в кінці рядка: най-кращий, вій-на.

рава.

Бойовий, знайомий, гайок, лойовий,
його, йому, район.

окажіть, як можна переносити слова, в яких є букви йо?

Коли в слові є сполука звуків ЙО, то при переносі розривати їх не можна:
бо-йо-вий, га-йок.

ВЕЛИКА БУКВА В ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВАХ.

23. Вправа.

Подорож до Львова.

Малий Миколка Дороженко жив із своїми батьками в Одесі над Чорним морем. Під час війни його батьки переселилися до Львова в Західній Україні. Миколка їхав залізницею з Полтави аж до самого Львова. Подорозі бачив такі міста Західної України, як Снятин, Коломия, Станиславів, Галич, Ходорів і інші. Раз переїздив через річку Прут, а раз через Дністер. В далині бачив сині гори Карпати. Батько оповідав йому, що найвища гора в Карпатах називається Говерля. А Дністер, так само, як і найбільша ріка України Дніпро, впадає до Чорного моря. Чорне море, це українське море. Бачив Миколка подорозі українські села, як Хлібичин, Вибранівна, Старе село, такі самі, як у всій Україні. Західна Україна, це частина української землі. А Миколка походив із Східної України.

Прочитайте і спишіть усі назви країв, міст, гір, сіл, рік, частин краю. З якої букви вони пишуться?

**Власні назви країв міст, сіл, гір, рік, морів,
частин краю пишемо з великої букви.**

24. Вправа.

1. Українські ріки й озера.

Коли б ми злетіли літаком так високо, щоб зором охопити всі землі, де живе наш нарід, то ми побачили б одну велику рівнину. Вона де-не-де трохи вище піднесена, де-не-де легко погорблена, а місцями зовсім низько положена.

А на тій рівнині з більшими та меншими горбами й ярами тягнуться, наче ті срібні стрічечки, річки та блищать мов ті дзеркала стави та озера. Головна і найбільша ріка наших земель — це Дніпро. А за Дніпром іде Дністер і Бог. До Дніпра впадають менші річки, такі як Десна і Прип'ять, а до цих ще менші, нпр., до Прип'яті впадають такі річки, як Тура, Стоход, Горинь, Уборть, Ух та ін. Найбільше українське озеро називається Гудило, але є й менші озера, нпр. Тур, Любіж, Погость та інші.

Прочитайте і спишіть назви річок і озер. Напишіть, які знаєте назви річок і озер в країні, де ви живете. З якої букви пишемо назви рік та озер?

25. Вправа.

2. Частини української землі.

Наша рідна земля, Україна, складається з менших частин, які мають свої окремі назви. Наприклад, землі, що лежать на правому березі Дніпра, люди називають Правобережжям, або Правобережною Україною, а ті, що на лівому березі — Лівобережжям або Лівобережною Україною. Знову ж землі, що лежать по цей бік гір Карпат, називаються Підкарпаття, а ті, що по той бік — Закарпаття, або Карпатська Україна. Інші частини української землі мають такі назви: Волинь, Полісся, Холмщина, Покуття, Поділля, Слобожанщина і ін.

Прочитайте і спишіть назви частин української землі. Назвіть, які знаєте частини землі в країні, де ви живете. З якої букви пишемо назви частин країв?

26. Вправа.

3. Українські моря.

Наша Україна має не тільки великі й малі ріки та озера але й моря. Найбільше море України — це Чорне море. Це, як кажуть, українське вікно у широкий світ. Коли б ми сіли на корабель і поплили Чорним морем, то легко могли б заплисти на Середземне море, а звідти до Італії, Франції та інших країв Європи. Тільки ж із Чорного моря на Середземне море треба проїхати таку протоку або вузину, що називається Босфор, потім через море Мармара і Дарданельську протоку. Має Україна ще й менше море, що називається Озівське море. Колись сюди приїздили чумаки брати сіль, бо Озівське море має дуже багато соли. Зате Каспійське море має багато всякої риби. Це невелике море, його можна назвати і великим озером.

Прочитайте і спишіть назви морів і проток. Назвіть, які знаєте моря й океани. Які моря або океани межують з країною, в якій ви живете? З якої букви пишемо назви морів?

27. Вправа.

1. Погляньте на мапу України і вишукайте й запишіть у зошитах п'ять міст, п'ять сіл, п'ять рік і п'ять озер.

2. Погляньте на мапу країни, в якій живете, і вишукайте п'ять найбільших міст і п'ять стейтів або провінцій.

ДВОКРАПКА Й КОМА ПРИ ПЕРЕЛІКУ.

28. Вправа.

Забава в вичислювання.

1.

Оленка й Оксанка сиділи на сходах і бавилися. Змагалися в швидкому вичислюванні відомих речей без помилки. Оленка ставила Оксанці запитання, а Оксанка старалася вичислювати скороговіркою й ні разу не помилитися. За добре вичислювання дівчатка записували одна одній сто, а за погане шістдесят.

— Скільки тиждень має днів? — ставить питання Оленка.

— Тиждень має сім днів: понеділок, вівторок, середа, четвер, п'ятниця, субота, неділя.

— Добре, маєш сто. А тепер скажи, скільки рік має місяців?

— Рік має сім місяців . . .

— Зле, маєш шістдесят, рік має дванадцять місяців.

— Рік має дванадцять місяців: січень, лютий, березень, травень, квітень . . .

— Зле, квітень іде перед травнем, маєш знову шістдесят. Щераз.

— Рік має дванадцять місяців: понеділок, вівторок, середа . . .

— Ха-ха-ха-ха! Дуже зле, вертаєшся до другої класи. А тепер я буду вичислювати. Рік має дванадцять місяців: січень, лютий, березень, квітень, травень, червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад, грудень, — вичислила Оленка одним духом, як могла найшвидше, не помилившись. І Оксана мусіла записати їй сто та перевести до четвертої класи.

Прочитайте і придивіться, які розділові знаки стоять при вичислюванню. Як називаються ці знаки?

Коли вичислюємо якісь речі, то перед вичислюванням ставимо двокрапку (:), а назви речей, які вичислюємо, відділюємо одні від одних комою (,).

: — це двокрапка. , — це кома.

29. Вправа.

2.

На другий день Оленка ішла з Оксанкою до крамниці. Подорозі дівчата продовжують учорашні змагання, бо Оксанці ніяково, що вона вернулася до другої кляси. Оленка ставить їй знову запитання, на яке Оксанка мусить відповісти скороговіркою і не помилитися.

— Скажи швиденько, що можна купити в цій крамниці, до якої ми йдемо?

— В цій крамниці можна купити такі речі: молоко, масло, яйця, сир, цукор, овочі, ярину, каву, чай, муку, м'ясо і все, що хочеш, до їдженя.

— Добре, маєш сто, ти вже знову в третій клясі, каже Оленка до Оксанки.

— Е, але тепер ти будеш вичислювати, бо ти в четвертій клясі, — сперечається Оксанка. — Скажи, що можна купити в шкільній крамниці?

— В шкільній крамниці можна купити: перо, чорнило, папір, олівець, зошит, книжки, цукорки, ковбасу . . .

— Ха-ха-ха-ха! ковбасу в шкільній крамниці? . . . Маєш шістдесят, вертаєшся до третьої кляси, вирішила Оксанка і ввійшла з Оленкою до крамниці.

Прочитайте і переписіть речення, в яких є вичислювання. Який знак ставимо перед вичислюванням? Яким знаком відділюємо вичислювані речі одні від одних?

30. Вправа.

3.

Вийшовши з крамниці, Оксанка ставить Оленці нове запитання.

— Скажи, які дерева ростуть на Україні?

— На Україні ростуть такі дерева дуби граби сосни алиці клени явори берези верби смереки, а більше не знаю — випалила Оленка одним духом, як могла найшвидше. .

— Добре, маєш сто і ти вже знову в четвертій клясі, а тепер дай мені питання, бо я теж хочу бути в четвертій клясі, — запропонувала Оксанка.

— Добре, хай буде. Скажи, яка ярина росте в городі?

— В городі росте така ярина горох цибуля часник помідори морква петрушка квасоля огірки салата кріп . . . — вичислила Оксанка, не заікнувшись, і Оленка записала їй сто та й перевела до четвертої кляси.

Прочитайте і перепишіть речення, в яких є вичислювання. Поставте, які треба, розділові знаки. Який знак ставимо перед вичислюванням? Яким знаком відділюємо вичислювані речі?

31. Вправа.

Завдання. 1. Вичисліть і напишіть, які маєте речі при собі.

2. Вичисліть і напишіть, які знаєте домашні тварини.

3. Вичисліть і напишіть, які знаєте овочі.

Який знак треба ставити перед вичислюванням? Яким знаком відділюємо вичислювані речі?

ДЗВІНКИ Й ГЛУХІ НА КІНЦІ СЛІВ.

32. Вправа.

Напишіть такі слова:

граб — храп	дід — кіт	біг — міх
гриб — хрип	мед — мет	сторож — спориш
зуб — суп	мороз — голос	луг — слух
дріб — кріп	через — черес	ніж — кіш
град — брат	ворог — порох	гарбуз — обрус

Прочитайте і вимовляйте виразно в кожному слові кінцеві звуки. Котрі з них у вимові звучать дзвінко, а котрі глухо? Спишіть окремо дзвінкі звуки й окремо глухі, отак: б — п.

Приголосні б, в, г, д, ж, з, л, м, н, р, дз, дж, звучать у вимові дзвінко, тому й називаються д з в і н к і. Приголосні к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, звучать у вимові глухо, тому й називаються г л у х і. Дзвінкі приголосні на кінці слів треба завжди вимовляти дзвінко.

33. Вправа.

Приказки.

Сте... та воля, козацька доля. Вірний приятель — найбільший скар... Сер... і коса цілий сві... годують. Надіявся ді... на мі... та й води не пив. Надіявся, як кі... на сало. Хлі... усьому голова. Не радо йде коза на тор... а курка на весілля. Вовка в плу..., а він в лу... Від біди поли врі... і тікай.

Прочитайте і замість крапок напишіть глухий або дзвінкий приголосний. Як узнаєте, де писати глухий, а де дзвінкий приголосний?

Щоб узнати, коли писати дзвінкий, а коли глухий приголосний на кінці слова, треба слово змінити так, щоб після того приголосного стояв голосний звук, нпр. хліБ, бо кажемо хліБА, брат, бо браТА.

34. Вправа.

Дніпро.

Дніпро! Голубий і прозорий! Підходим під берег тихенько.
Зелені, рясні береги. Це Канів. Чернеча гора.
Праворуч зіймаються гори, Могила Тараса Шевченка
Ліворуч синіють луги. Над берегом синім Дніпра.

Везе пароплав нас рікою Кладем на могилу ми квіти,
Униз по стрімкій течії, І знову в дорогу, у путь.
Поволі пливуть за кермою І знову у зелень повіті,
Квітучі сади і гаї. Місточка і села пливуть.

Прочитайте віршик і спишіть слова з дзвінким або глухим приголосним на кінці. Чому ці приголосні називаються дзвінкі або глухі? Як треба вимовляти дзвінкі приголосні на кінці слів?

35. Вправа.

Гриб.

Що за лщар це такий? Падав дощ, ще й на ні...
Гри... боярин молодий! А він рі... собі й рі...
Громи били, не зломали, Ей, та гриб це був го-го!
вітер дув, не зігнув, Вже нема таких давно!

Хоч слимак його гри. . .

Заглядав часом ли. . .

Він все зні. . .

Й далі рі. . ., далі рі. . .

Не вступався ні на крок.

От який то був грибок!

Чи йшов пан, чи Іван, не зги-
нався.

Все сміявся, звеселяв цілий
лі. . .

І все рі. . . і все рі. . .

Ріє і міру перебрав,

Легко в око всім впадав.

Тож руба. . . оце бачив

Підпилив і підсобачив

Взяв на ві. . . і пові. . .

Прочитайте і замість крапок напишіть глухий або дзвінкий приголосний. Як узнаєте, де писати дзвінкий, а де глухий приголосний?

36. Вправа.

1. Вишукайте й напишіть п'ять слів з глухими приголосними на кінці.
2. Вишукайте й напишіть п'ять слів з дзвінкими приголосними на кінці.

ДЗВІНКИ ПРИГОЛОСНІ ПЕРЕД ГЛУХИМИ В СЕРЕДИНІ СЛІВ.

37. Вправа.

1. Голу. . .ка сиділа на ду. . .ку. 2. Через річку веде хистка кла. . .ка. 3. В шкільній бібліотеці є гарні кни. . .ки з обра. . .ками. 4. Легко сказати, ва. . .че зробити. 5. Ни. . .ко хиляться верби над водою. 6. Не так дя. . .ку порося смалищ, переверни, а то спалищ. Оселе. . .ці живуть у морі.

Дзвінкі приголосні перед глухими треба завжди вимовляти дзвінко. А щоб узнати, де писати дзвінкий, а де глухий приголосний в середині слова, треба слово змінити так, щоб між приголосними стояв голосний звук, нпр. жеребця — жеребець, хлопця — хлопець.

38. Вправа.

Приказки.

1. Хвалилася вівця, що в неї хвіст, як у жере...ця, та ніхто їй віри не йняв. 2. Не так шви...ко робиться, як мовиться. 3. Що у ми...ці, те й у ло...ці. 4. Котові смі...ки, а ми...ці слі...ки. 5. Косарі косять, а гре...ці гребуть. 6. Менше кусай, легше ли...неш. 7. На злодію ша...ка горить.

Прочитайте і замість крапок дайте дзвінкий або глухий приголосний. Як узнаєте, де треба писати глухий, а де дзвінкий приголосний?

В неправильній вимові дехто вимовляє дзвінкі приголосні перед глухими в середині слів глухо. Це неправильно. Дзвінкі приголосні перед глухими в середині слів треба завжди вимовляти дзвінко.

39. Вправа.

Надходить зима. Дні стають щораз коро...ші. Пта...ки не матимуть що їсти. Сте...ки й дорі...ки в горо...цях і са...ках покриті зів'ялим листям. Лише горо...чки весело цвірінкають. В них ані га...ки про голод.

Прочитайте і замість крапок пишть пропущені букви. Як узнаєте, де має бути дзвінкий, а де глухий приголосний?

40. Вправа.

Повторення: Бі... пе... чере... ове... Мовчи язи...ку, будеш їсти ка...ку. Хто високо літає, той ни...ко сідає. Голо... і холо... немилі гості. Здоров'я — найдо...чий скар... людини. Не починай, коли не може...

скінчити. За сиротою Бо... з калитою. Брехнею сві... перейде... але наза... не вернешся. Брехун на п'я... ві... злодія. На майдані пасеться багато кі...

Прочитайте і замість крапок напишіть пропущену букву.

Запам'ятайте, що дзвінкі приголосні на кінці слів і в середині слів перед глухими треба вимовляти дзвінко і правильно писати.

ГОЛОСНІ Я, Є, Ї, Ю НА ПОЧАТКУ І В СЕРЕДИНІ СЛОВА ПО ІНШИХ ГОЛОСНИХ

41. Вправа

1. Поки сонце зійде, роса очі виїсть. 2. Стоїть явір над водою, в воду похилився, на козака пригодонька козак зажурився. 3. Євген Гребінка, це український байкар. 4. Ідуть, ідуть косарі та пісень співають. 5. Ніколи не вгадаєш лихого години. 6. А петрушку криши в юшку, буде смак.

Прочитайте і спишіть слова з я, є, ї, ю, на початку і в середині слів. Який звук чуєте в тих словах перед а, е, і, у? Яких букв уживаємо на означення на письмі йа, йе, йї, йу?

Коли на початку слова перед голосними а, е, і, у та в середині слова між двома голосними чуємо звук й, то пишемо я, е, ї, ю. Ці букви на початку слова та по голосних означають по два звуки:
й+а, й+е, й+і, й+у.

42. Вправа.

Юрко пішов з Ярком у ліс. Подорозі він наступив ногою на їжака. Він ще не бачив у своєму житті такого звірка і трохи злякався. Але Ярро був старший і вже не одного

їжака бачив. Він успокоїв Юрка, сказавши, що їжак людей не кусає, тільки трохи своїми колючками поколе, тому його не можна брати голими руками. Юрко взяв їжака в шапку і приніс додому.

Прочитайте і спишіть слова, в яких я, е, ї, ю стоїть по голосних в середині і на кінці слова.

**Запам'ятайте, що в середині та в кінці слова
по голосних пишемо я, е, ї, ю, нпр.:
сво ю Укр а ї ну любіть.**

43. Вправа.

Вітер ві... , повіва... , синє море гра... 2. Тво... поле зелені... , а мо... чорні... 3. А я собі похожа... по зеленім га... , скільки зору, озира... , скільки в га... ма... 4. Головне місто Укра...ни — Ки...в.

Прочитайте і замість крапок дайте, яку треба, букву.

44. Вправа.

М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ М'ЯКШАЛЬНОГО ЗНАКУ (Ь).

Малий Івась пішов з Петриком у ліс. Побачивши на дереві пташине гніздо, він поліз на дерево. Пташина почала просити його: — Не лізь до моїх діток, не руш їх. Але Івась не послухав її. Хай вона собі просить, а я таки полізу, — подумав Івась. Вже підліз до самого гнізда, аж тут суха гілка трісь! і хлопець упав. Він відчув страшенний біль у ногах.

Прочитайте і спишіть виділені слова. Вимовляйте кінцеві звуки в тих словах. Яка різниця між с і сь, л і ль, т і ть, з і зь у вимові?

Коли приголосні звуки с, з, т, д, ц, дз, л, н, вимовляємо м'яко, то на письмі позначаємо м'якість м'якшальним знаком: ь.

45. Вправа.

Куди не глянь, скрізь зацвіло пишним цвітом. Легкий вітрець повіває, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжує кожну билинку. І ведуть вони між собою тиху розмову. Чути лише шелест жита, травиці. А згори лине жайворонкова пісня, доноситься голос, як срібний дзвіночок, тремтить, переливається, застигає в повітрі.

Прочитайте і спишіть слова з м'яким приголосним на кінці. Як позначаємо м'якість приголосних на письмі?

46. Вправа.

Галочка.

Галочка дуже не люби . . . , коли мама розповідає кому-небу . . . цю історію, так що, бу . . . ласка, коли побачите Галочку, не кажі . . . їй, що ви що . . . знаєте.

Це ж трапило . . . , коли Галя вперше прийшла до школи.

Хоч вона й не зовсім, але все таки доросла — коли ходиш до школи. А маленькою нецікаво бути. Тільки старші так думають, що малим добре. Сама нікуди не ходи, одягай, що мама скаже, спати лягай скоро, коли мама й тато ще й не думаю . . . спати, обов'язково обідай і снідай!

От Галі купили портфель, книжки, зошити, пера і голівне — пенал. Це вже справжня школярка, коли пенал!

Спочатку все було гаразд. Все було приготовлено вчора: повний портфе . . . , коричнева форма, чорний фарту-

шок, — все як належи . . . всім семирічним . у цей де . . . Гали прокинула . . . о шостій годині і вже не дала нікому спати.

Мама, як навмисне, повільно одягається і, здається Галочці, надто повільно йде. Так і спізнитися можна. Галочка поспішає, Галочка йде горда, зовсім як доросла, і в неї таке обличчя, що всі зустрічні бача . . . що вона вперше йде до школи.

От і школа — з великими вікнами, великим двором. На дворі біга . . . діти, багато дітей, бо це велика школа.

Ви думаєте, Галочка злякалася?

Ані трошечки!

Прочитайте і дайте, який треба, м'який приголосний.

47. Вправа.

Мій батько називається Омелько, а дядько Панько. Вони часом ходять на диків, які роблять у полі шкоду. От раз прийшов до нас сусід Кузьма. Він сказав, що дик порив усеньку картоплю. Батько спросив ще кількох людей і разом з ними пішов на дика. Здалеку побачили дика, що рився в картоплі. Та коли люди підійшли близько, він, незадоволений з непрошених гостей, почав утікати в ліс. Стільки його й бачили.

Прочитайте і спишіть слова з м'яким приголосним у середині. Підкресліть у кожному слові наступний приголосний. Який він — твердий чи м'який?

М'якшальний знак пишемо і в середині слова після м'якого приголосного перед наступним твердим, нпр.: дядько, батько.

48. Вправа.

В нашій дільниці міста, де ми живемо, є українська читальня. В читальні сходяться вечорами хлопці й дівчата. Вони читають книжки й газети та співають гарних українських пісень. А дуже часто читають собі історію України, бо хочуть знати, що діялось колись на українських землях. Часом до читальні приходять і старші люди та слухають читання й співу.

Прочитайте і спишіть слова з м'яким л. Який приголосний стоїть після л — твердий, чи м'який?

М'якшальний знак після м'якого л в середині слова пишемо і тоді, коли наступний приголосний також м'який, нпр.: читальня, сільський, сокільський.

49. Вправа.

Не сидиться дітям в хаті. Літо чи зима — рвуться надвір, на вулицю, чи на майдан. Подивіться тільки що робиться отам на шкільній площі та на вулиці. Хлопці ганяють один за одним, мов бігати вчаться, дівчата теж бігають та граються. Сміх, крик розлягається на всю дільницю. Аж пізно вечером діти розходяться домів.

Прочитайте і спишіть слова, що мають закінчення ться. Як читається приголосний т перед закінченням ся — м'яко чи твердо?

Приголосний т перед закінченням -ся треба завжди вимовляти м'яко та писати після нього м'якшальний знак, нпр.: здається, береться. Звука ть перед -ся у вимові не вільно випускати.

Кисличка

Знаєте, дітки, що? Ви ніколи не плачете! А то раз одна дівчинка бавилася в лісі з братиком, посварила . . . , посперечала . . . і гірко заплакала. Слізки кап-кап та на землю, та на насіннячко, що там лежало, та такі гіркі слізки! От і виросла з того насіннячка гірка та терпка кисличка. А як туди насіннячко потрапило — ніхто не знає. Може; вітер заніс, може, пташка принесла, може, та сама дівчинка, або її братик їли яблуко і викинули насіння.

Як уже там не трапило . . . а почала рости в лісовій гушавині дика кисличка. Спочатку їй дуже подобало . . . , і ніхто не знав, що вона така гірка. Та й сама вона наві . . . не догадувала . . .

Навесні вкривали . . . її гілочки легким свіжим листям — кисличка дихала ним, росла і міцніла. Влітку розростали . . . вередливі кущі терну, широка напоро . . . , у лісі ставало вогко й темно від густої зелені, і ті . . . ки вершечки дерев бачили блакитне небо.

Раз прилетіла весела пташка, сіла на кисличку і сказала:

— А я бачила такі точнісі . . . ко деревця, як ти, такі точнісі . . . ки. Ті . . . ки на них вися . . . рожеві солодкі яблука. Чому на тобі нема таких рожеве . . . ких яблукочок. Я б з охотою поклувала.

Кисличка засоромила . . . і сказала:

— Я не знаю.

— Так — сказала пахуча липа, — тобі вже час цвісти, — весною вкрійся цвітом, а восени що . . . виросте, може, справді які . . . яблучка.

— Добре, — всіхнула . . . кисличка, — у мене теж буду . . . яблучка.

Прочитайте і замість крапок напишіть пропущену букву.

ГОЛОСНІ Я, Є, Ю ПІСЛЯ ПРИГОЛОСНИХ.

51. Вправа.

В неділю вранці діти пішли з учителями до лісу на прогулянку. Дорога була неблизька. Через поля та левади, через сіножаті та балки. Аж коло полудня діти прийшли до мети. Серед лісу була невеличка поляна. Там діти сіли відпочивати. Повитягали їжу, попоїли та й почали бавитися. Серед лісу було гарно. Довкруги дерева, вгорі синє небо, під ногами зелена трава, а всюди квіток, квіток! Пізно по-полудні верталися діти додому. Вечірнє сонце ховалося за дерева.

Прочитайте і спишіть виділені слова. Підкресліть у кожному слові голосні я, є, ю, і. Як вимовляються попередні приголосні? Що означають голосні я, є, ю, і, після приголосних?

Коли після м'яких приголосних д, т, 'з, с, ц, л, н, р, чуємо голосні а, е, у, то пишемо я, є, ю, бо ці букви означають м'якість попередніх приголосних.

52. Вправа.

У місті.

Данко пішов із своїм дідом до міста. В місті він ходив з дідом по крамницях. Дідо купив собі люльку, Данкові олівці і фарби, а Данковій сестричці Олі ляльку. Данко малював фарбами образочки в книжці. Данків братчик Коля хотів теж малювати фарбами. Але він пригадав собі пригоду з чорнилом і липив фарби.

Прочитайте і спишіть слова, в яких я, є, ю означає м'якість попередніх приголосних.

53. Вправа.

Не знав бідний чоловік, що йому робити, пішов собі на ярмарок гус...тко купити. Ц... казочку розказала діт...м тета Гал... Діт...м подобалас... казочка. Вони просили тету розповідати щераз і щераз. Зенко найкраще вдавав гус...тко. Ол... вивчила вс... казочку напам'ять.

Прочитайте і замість крапок напишіть пропущені букви.

54. Вправа.

1. Десь у саду **затюхнав** соловейко. 2. Бігла кізонька **льодном**. 3. Ложка **дьогтю** пеує бочку меду. 4. По **синьому** морю хвиля грає. 5. Маленькі пташенята висували з гніздечка тоненькі **дзьобини**. 6. Учні співали **бадьорих** пісень. 7. **Польові** квіти люблять усі діти. 8. Річка вкрилася тоненьким **льодом**. 9. У річці вода чиста, як **сльоза**. 10. **Трьом** хлопцям дали нагороду за пильність.

Прочитайте і спишіть виділені слова. Підкресліть букви **ьо**. Як позначаємо на письмі м'який приголосний перед голосним **о**?

М'який приголосний перед голосним **о** позначаємо на письмі буквами **ьо**.

55. Вправа.

ц...ому
пол...вий
ц...ого
чотир...ох
літн...ого
десят...ох
тр...ом
вс...ому
п'ят...ох

т...охкав
хатн...ого
мал...ований
прац...витий
д...оготь
син...ого
втр...ох
дз...обати
с...огодні

Перепишіть і замість крапок напишіть пропущену букву.
Як позначаємо на письмі м'який приголосний перед о?

Після м'якого приголосного перед о треба писати м'якшальний знак: трьо**х**, літньо**г**о.

АПОСТРОФ.

56. Вправа.

Василькові крілики.

Василько дуже любить кріликів. Він має п'ять кріликів. Вони живуть у дерев'яних клітках на подвір'ю. На зиму за-
носить їх до шони. Василько дбайливо доглядає кріликів.
Він хоче мати аж п'надцятеро. Незабаром буде вже мати
дев'ятеро. Кріляча сім'я швидко побільшується. Василько
годує кріликів бур'яном, травою, зерном. Взимі кормить їх
картопляним лупинням та хлібом. З кріликів маємо ко-
ристь. Вони дають смачне м'ясо і м'яке хутро.

Прочитайте і спишіть виділені слова. Підкресліть приго-
лосний, після якого стоять букви я, ю. Як вимовляете ці при-
голосні — твердо чи м'яко? Який значок стоїть після тих при-
голосних? Що він означає?

Після приголосних б, п, в, ф, м, р, перед
я, є, ю, ї, ставимо значок '. Це а п о с т р о ф.
Він означає, що б, п, в, ф, м, р, перед я, є,
ю, ї не зм'якшуються.

57. Вправа.

1. Своєї недолі й конем не об'їдеш. 2. Доброму добра пам'ять. 3. Пугою обуха не переб'єш. 4. Болить бік дев'ятий рік, та не знаю, в котрім місці. 5. Уп'явся, як реп'ях кожуха. 6. Де лихо пристане, там трава в'яне. 7. Неоране поле бур'яном заросло. 8. Не їсть і не п'є, а ходить і б'є. 9. На рибі луска, а на птиці пір'я.

Прочитайте і спишіть слова з апострофом. Підкресліть приголосні, після яких стоїть апостроф. Чому після тих приголосних ставимо апостроф?

58. Вправа.

1. На руці маємо . . . пальців. 2. Лікар ставить хворому до тіла . . . 3. Не їсть і не . . . а ходить і . . . 4. Коро . . . че молоко солодке. 5. На зеленому лузі росте . . . 6. З житнього цвіту вінка не . . .

[зів'єш, п'явки, п'ять, б'є, коров'яче, м'ята, п'є]

Перепишіть і замість крапок добирайте з дужок потрібні слова.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ, В ЯКИХ М'ЯКІСТЬ НА ПИСЬМІ НЕ ПОЗНАЧЕНА.

59. Вправа.

свіжий	сплюх
світло	спячий
святий	звірята
свято	зліпшати
шлюсар	змія
сліпий	злість
сміхун	цвіт
смішний	цвях
співак	цвяхати
сніг	цвілий

Прочитайте і перепишіть. Підкресліть в кожному слові перший приголосний. Як його вимовляєте — м'яко чи твердо? Чи м'якість цього приголосного позначена на письмі?

Не пишемо м'якшального знаку поміж двома приголосними нц, ст, коли за ними стоїть я, ю, і, ь. Звуки н і с, вимовляємо півм'яко.

60. Вправа.

1. І до нашого **віконця** заглядає ясне сонце. 2. Діти люблять грітися на **сонці**. 3. І нема нашому горю **кінця** ні краю. 4. **Гість** в дім Бог з ним. 5. Собака гризе велику **кість**. 6. **Злість** доводить людину до зла. 7. Овечкам дали пахучого **сінця**.

Прочитайте і спишіть виділені слова. Котрі в них приголосні вимовляємо м'яко, хоч м'якість на письмі не позначена?

Між двома приголосними св, сл, см, сн, сп, сц, зв, цв, не пишемо м'якшального знаку, коли після них стоїть я, ю, і: свято, світло, спюх.

61. Вправа.

1. Зайшло сонце, наступила довга осіння ніч. 2. Бур'ян розрісся і збіжжя заглушив. 3. Діти повинні шанувати старших. 4. З-за вугла вискочили два здоровенні собаки. 5. Із-за гори вплив місяць, освітив своїм промінням поля і долини. 6. На вороному коні верхи нісся їздець. 7. Соняшники заплутались своїми жовтими головами в гіллі.

Прочитайте і спишіть слова з двома однаковими приголосними. Чи між ними пишемо м'якшальний знак?

62. Вправа.

Поміж двома однаковими приголосними
перед я, е, ю, і, не пишемо м'якшального знаку:
осінній, гілля, проміння.

1. І . . . вітає і смеркає, день Божий минає. 2. Ой не . . . віти місяченьку, не . . . віти нікому. 3. Вче . . . ня світ, а невче . . . ня тьма. 3. Осі . . . ній туман сірими клубками котився по землі. 5. Гі . . . лястий дуб своєю ті . . . ню укрив мандрівників літньої спеки. 6. У нашій хати . . . ці два маленькі віко . . . ця. 7. Кривий і . . . ліпий вибралися у мандрівку. 8. Не . . . півайте мені цеї пі . . . ні. 9. Чорний хліб і . . . віжа вода, це козацька їда. 10. З кого на . . . міхаються, з того люди бувають. 11. Сипле, сипле, сипле . . . ніг. 12. Заревів . . . вір на сто гір.

Прочитайте і замість крапок поставте пропущену букву. Чи після тієї букви пишемо м'якшальний знак?

63. Вправа.

Весна в Карпатах.

Хуртовина три доби лютувала в Карпатах та нарешті вщухла. Вітер розігнав хмари, і в блакитному небі сліпуче виблискували залиті сонцем вершини гір.

Поруч майже чорною здавалася темна зелень ялинового лісу, що підступав до полонини.

Трохи нижче велетенські сірі буки здіймали вгору своє оголене гілля, і ніщо не нагадувало про те, що там, нижче, струмки з веселим журчанням стрібають по камінню, поспішаючи до гірського потоку. На деревах вже почали розпукуватися бруньки. Було чути пташиний спів. Сніг таяв на очах.

З захованої серед уламків скель печери почулося чиясь

бурчання. Олень, що недалеко, край галявини, обгризав кору на молодих гілочках, полохливо наставив вуха і раптом стрімголов кинувся в хащі, хоча гілки болюче били його по молодих, вкритих ніжною шкірою рогах, які тільки почали відростати.

З печери показалаь ведмежа голова. Понюхала повітря і зникла знову. А за хвилину, підштовхуючи легенькими стусанами двоє малих ведмежат, що недавно народилися, вилізла стара ведмедиця.

Ведмеді залишили зимове лігво; в Карпатах почалась весна.

Прочитайте це оповідання і вишукайте слова, в яких м'якість приголосних не позначена. Вишукайте слова з двома однаковими приголосними перед я, є, ю, і.

РОЗПОВІДНІ, ПИТАЛЬНІ, НАКАЗОВІ Й ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ.

64. Вправа.

В степу.

Сніг розтав. Зазеленіла озимина на полях. Чорна, ще волога земля парує на сонці. Над степом дрижить мариво. Невтомно, то здіймаючись свічкою в блакитне небо, то падаючи аж до землі, дзвінко співають жайворонки.

Повилазили з нір ховрашки. Стане ховрашок коло хідника на задні лапки, свисне, потім перебіжить до другої нори, а при найменшій небезпеці миттю сховається.

Сьогодні неділя, і наші діти майже цілий день ходили по полю, ставили знаки біля нір ховрахів, щоб їх легше було знайти і знищити. Бо ховрашок — ворог урожаю.

Під кущем бур'яну, на межі, діти знайшли троє новонароджених зайченят. Вони затаїлись, щільно притулившись вухка до спини, сірі, як суха трава, і лише чорні оченята

їх виблискують. А самі маленькі-маленькі, кожний вміщується на долоні. Це перші “березневички”, як їх зовуть мисливці.

Прочитайте це оповідання. Про що в ньому розповідається? Як називаються речення, в яких про щось розповідається?

**Речення, в яких про щось розповідається, це розповідні речення.
В кінці розповідних речень ставимо крапку.**

65. Вправа.

Наша земля.

— Мамо, що там є ген далеко, де сонце спати йде?

— Там ліси, поля, сіножаті і знову поля, а далі річка.

— А куди пливе та річка?

— Пливе далеко, далеко, до іншої річки, великої, яка бере нашу річку з собою та пливе до моря.

— А що там за нашим лісом?

— Там знову поле, а далі інше село. Ще дальше є місто, і знову села, поля й ліси.

— А які люди живуть в іншому селі? Як вони говорять?

— Там живуть такі самі люди як ми, і так само говорять як ми. Це українці, і ця земля українська.

Прочитайте і сплишіть речення, в яких чуєте запитання. Як називаються речення, в яких є запитання. Який знак стоїть на кінці?

**Речення, в яких чуємо запитання, це питальні речення.
В питальних реченнях можуть бути питальні слова: хто, куди, що, звідки, нащо, защо, коли, як, де і т. п. В кінці питальних речень ставимо знак питання (?).**

66. Вправа.

Струнко! Спочинь! Стань! Вперед! Рівняйся! Від-
несли! Спочинь! Уважайте хлопці! Стійте рівно!

Це учитель руханки переводив з хлопцями військову муштру. Хлопчики стояли в лаві, випростувані, як струни, рівненько, тихо, як годиться майбутнім українським воякам. Вони ждали дальших наказів учителя. Учитель переходив здовж лави і переглядав, чи все в порядку. Нараз знову за-
дунали слова команди: **Обернись! Ходом руш!**

Хлопці машерували рівним кроком, як справжні вояки. Коли скінчилася руханка, хлопці розбіглись по майдані, раді, що вже вміють по-військовому машерувати. Врешті учитель закликав. **Хлопці! До кляси! Починаємо навчання!** Хлопці побігли до кляси.

Прочитайте і підкресліть речення, в яких чуєте наказ або заклик. Який знак стоїть в кінці тих речень? Як називаються такі речення?

**Речення, в яких чуємо наказ або заклик, це
наказові речення.
В кінці наказових речень ставимо знак оклику(!).**

67 Вправа.

Серед погідної літньої днини вдарив дзвін на тривогу.
Хата горить! У коваля пожежа!

Люди почали збігатися. Вогонь перекинувся з хати на
стодолу. Крізь сінешні двері добуваються червоні язика.

Аж ось залунав крик розпуки.

Петрика нема! Петрик у хаті! Рятуйте Петрика!

То мати отямилася з першого переляку і пригадала, що
Петрик у хаті. Сусідський молодий хлопець кинувся про-
жогом до хати. За хвилину виніс з горючої хати сплячого
Петрика. Петрик був врятований.

Прочитайте і підкресліть речення, в яких висловлено оклик.
Як називаються такі речення?

Речення, в яких висловлюється оклик, це
окличні речення.
В кінці окличних речень ставимо знак оклику (!).

68. Вправа.

Софійка ловила хустя, розметане вітром по дворі, як стадо білих гусей Вітер свистів Софійці в вухах, а їй здавалось, що її кличуть

Ні, таки кличуть Вона озирнулась

Од воріт махав на неї Богдан

Чого ти

Вона не чула, що він говорить

Що там таке

Неси твій прапор

За ворітьми було повно народу. Тут була і Маланка з своїми сухими руками, важкий Панає Кандзюба і діти, що скакали під плотом, як горобці

Швидше виноси

Що сталося

Софійка кинулась до хати

Прочитайте і знайдіть розповідні, питальні й окличні чи наказові речення. Поставте, які треба, пропущені розділові знаки.

69. Вправа.

Дві сестрички.

Рано-вранці дві сестрички — Віддай мені олівець,

Посварились за дрібнички. Що поломаний кінець.

— Не чіпай моєї книжки! І шматок отої стрічки

— Не бери ведмедя й мишки! І лялині черевички!

В мій куточок не ходи!
Посварилися назавжди.
Посідали по кутках
І надулись — глянуть страх.
А надворі дощ і вітер,
Дуже сумно так сидіти.
Де не глянеш, скрізь крап-
линки,
Навіть просвітку нема.

Посідали дві хвилинки,
Обернулись крадькома.
Вдвох одразу обернулись,
Одвернулись і надулись.
Що за гра на самоті?
І ляльки якісь не ті . . .
І, забувши всі дрібнички,
Помирilisь дві сестрички.

Прочитайте і підкресліть розповідні, питальні і наказові та окличні речення.

ІМЕННИК.

70. Вправа.

Ярмарок на Україні.

Колись на Україні в більших і менших містах відбувалися щороку великі ярмарки. На ці ярмарки з'їжджалися люди з близьких і дальших околиць. Кожний хотів щось продати або купити. На таких ярмарках було всього доскоду. Там можна було побачити велике багатство України.

Одного разу малий Миколка поїхав з батьком на ярмарок. Це був великий роковий ярмарок. Поприїжджали селяни з різних сторін, купці, ремісники та багато інших людей. Народу було, як мурашок. Були тут чоловіки, жінки, хлопці, дівчата, старі діди й баби, навіть малих дітей по-привозили.

Батько ходив по ярмарку й оглядав усе, що там було. А було там добра всякого стільки, що ні зміряти, ні зрахувати. Отут стояли шевці з своїм крамом, коло них кравці, кожушники, далі столярі, теслярі, гончарі, бондарі та інші ремісники. Ген далі була торговиця домашніх тварин, де були коні, корови, воли, телята, вівці, кози, ягнята, а навіть

крілики. А трохи далі можна було побачити домашнє птаство: кури, качки, гуси, індики, голуби.

Батько ходив з Миколкою цілий день по ярмарку, а під вечір купив молоденького коника та й поїхав додому. Миколка надивився на всякі дива.

Прочитайте і спишіть слова, що означають назви людей і тварин. Як називаються ті слова? Що то є іменники?

Іменники, це слова, що означають назви людей і тварин. До цих іменників ставимо питання: хто? кого? кому? ким? на кім?

71. Вправа.

Вогонь.

Ви живете у своєму будинку або в хаті, і взимку, коли надворі тріщить мороз, напевне з приємністю слухаєте, як горять сухі поліна в печі, і придивляєтесь, як ясно миготить за дверцятами ясне полум'я. Восени ви, може, розпалюєте у полі вогнище і печете у попелі картоплю. А мама варить на плиті в кухні обід. І ви знову чуєте, як весело тріскотять дрова в печі. Можливо, вам здається, що так само жили всі діти завжди і повсякчас і що людина мала завжди до своїх послуг вогонь, який зогрівав її, освітлював у темряві, і на якому вона варила собі страву.

Та так не було. Колись, давно-давно, ще як жили наші давні предки, багато-багато тисяч років тому, на землі жили люди, які не знали вогню. Це були первісні люди.

Погано жилося первісним людям, коли вони не мали вогню. Їх мучив холод дощової пори, і вони не вмiли від нього захиститися. Вони їли сире м'ясо та коріння рослин, яке викопували в землі.

Але найгіршою була темрява, коли людина не бачила

нічого. І з тієї хвилини, коли заходило ласкаве сонце, серце первісної людини обіймав жах. Вона прислухалася до нічних голосів, а жах підіймав їй волосся на голові. Часом вона схоплювалася, почувши страхітливе гарчання звіра, який виходив на лови.

Прочитайте і спишіть слова, які означають назви рослин і неживих речей. Як називаються ті слова?

Слова, що означають назви рослин і неживих речей, теж іменники. До іменників, що означають назви рослин і неживих речей, ставимо питання: що? чого? чому? чим? на чому?

72. Вправа.

Сад.

Кажуть, наче біля школи є великий, гарний сад.
Там до сонця тягне вуса кучерявий виноград.
Стигли гриші соковиті так і просять: подивись!
Жовті яблука на вітті наче медом налились.
Там таке є, кажуть, диво, що відразу й не збагнуть,
Золоті й червоні сливи поряд на гіллі ростуть.
Мов горіх висять черешні, що аж ломляться гілки.
І напевне ж нетутешні роблять там садівники.
Тільки зайдеш, примічай—но всі дива незнані ті.
Там робота незвичайна, хазяї там не прості.
. . . Справді, лиш ти пройдеши полем і по стежці ступиш крок,
То побачиш біля школи молодесенький садок.
А у нім працюють друзі, ще таких не бачив світ.
Десятьом із них дванадцять, а одному десять літ.
Щоби круглі і рум'яні, пальці в глині та землі.
Аж на шию солом'яні позсувалися брилі.

Іде робота галасливо — тільки й чути сміх і спів:
— Я торік садив цю сливу! Ти цю яблуньку садив!
Дуже гарно тут робити, знати кожне деревце.
Молоденьких вишень віти їх торкають за лице.
Поруч слива невисока їм шепоче, як жива,
Що вона солодким соком перцу сливку налива.
Перше яблучко червоне тягне яблунька до них:
— Ось візьміть його в долоню — ви й не бачили таких!
Їх тут буде — не злічити! — аж лягатимуть гілки.
Та глядіть: іде учитель: — Добрий день садівники! —
І всміхнувшись, мружить око: — Отака ж кругом краса!
Хай міне ще зо два роки — будуть справжні чудеса. —

Прочитайте і спишіть всі іменники: в один стовпець назви людей, в другий назви рослин, а в третій назви всіх інших неживих речей.

Іменники, це назви всяких живих і неживих речей або предметів. Люди і тварини — це живі речі або предмети, а всі інші неживі.

СКЛАДЕНІ ІМЕННИКИ

73. Вправа.

1. Над нашим містом пронісся **буревій** і наробив багато шкоди. 2. В місті на кожному домі є **громозвід**, що охороняє дім перед ударом грому. 3. Вчені люди мають такий прилад, що зветься **дощомір**. 4. Вони міряють скільки коли впало дощу. 5. Діти в школі мають **нутомір**. 6. Козаки мали такого кухаря, що варив їм кашу. 7. Він називався **нашовар**. 8. А хто їсть і не працює, той називається **дармоїд**.

Прочитайте і спишіть виділені іменники. З кількох слів складається кожний з них. Відділіть ті слова одне від одного

рискою, отак: буре/вій. Як називаються іменники, що утворені з двох слів? Як утворюється складені іменники?

Іменники, що складаються з двох або більше слів, це складені іменники.

74. Вправа.

Напишіть такі запитання:

Хто рубає ліс?

Хто розносить листи?

Хто міряє землю?

Хто поїдає людей?

Чим витягаємо корки?

Як називається птах, що ловить миші?

Дайте відповідь на ці питання, добираючи потрібні слова з дужок.

[людоїд, водонос, коркотягом, землемір, лісоруб,
листоноша, мишолов]

З кількох слів складаються ці складені іменники? Відділіть ті слова одне від одного.

75. Вправа.

Напишіть такі слова:

хмара + ломити

буря + віяти

сніг + віяти

небо + схилити

вода + везти

риба + ловити

палити + вода

вернути + гора

кінь + красти

камінь + ломити

край + вид

земля + трусити

трава + їсти

м'ясо + жерти

Утворіть із цих слів складені іменники, ось як: хмара — ломити — хмаролім. Підкресліть усюди сполучний голосний, який

сполучує ці слова. Якими голосними сполучуються складені іменники?

Складені іменники сполучуються з допомогою голосних о, е, (є), и.

76. Вправа.

Напишіть речення з такими словами:

сажотрус
криголом
дощомір
скоропис

злодій
козолуп
конокрад
добродій

77. Вправа.

Напишіть 3 складені іменники в реченнях.

Напишіть 3 речення, в яких будуть такі складені іменники: хлібороб, душолюб, хмародер.

ВИВІДНІ СЛОВА.

78. Вправа.

Тут-тук.

Я — хлопчик
молодчик,
знайшов я гвіздочок.
узяв молоточок
до рук.
Працюю, працюю,
саночки майструю —
тут-тук.
Вже скоро
надворі
завіє зима,

а в мене,
ой, леле,
саночок нема.
Я — хлопчик,
молодчик,
знайшов я гвіздочок,
узяв молоточок
до рук . . .
А як мене звати,
хто хоче вгадати?
Тут-тук!

Прочитайте і спишіть у колонку виділені слова. Від яких слів вони утворені? Напишіть ті слова побіч. Як називаються такі слова, що утворені від інших слів?

Слова, що утворені від інших слів, називаються вивідні слова.

79. Вправа.

Що воно за деревце?

Я считала у дівчат:	Ми ялинки темну хвою
— Що воно за деревце?	Переплутали з сосною,
— Це дубок, — вони кричать,	Раз голки хвоїночки,
А воно береза це.	Значить — це ялиночки.
— Хлопці! Хлопці! В гущину	А коли ми на ялинку
Не кислиця дика?	Подивилися хвилинку,
— Це кленон — кричать мені,	Показалось, що вона
А воно — осика.	Зовсім інша, ніж сосна.

Прочитайте і спишіть вивідні слова. Побіч напишіть слова, від яких вони утворені, отак: дубок — дуб.

80. Вправа.

Плутанина.

Занявчали котенята:	Качечки заквакали:
— Нам набридло нявкати,	Ква-ква-ква!
Хочемо, як цуценята, гавкати!	Курочки закрикали
А за ними й каченята:	— Кря-кря-кря!
— Ми не будем такати,	Та й горобчик прилетів.
Хочемо, як жабенята, квакати!	Як корова заревів:
Свинки всі занявкали:	— Му-му-му-у-у!
— Няв-няв-няв!	А ведмідь, як це почув
Киценьки загавкали:	Зараз і собі гукнув:
— Гав-гав-гав!	— Ку-ку-рік-ку-у-у!

Тільки зайчик-побігайчик
І не нявкав і не гавкав,

Десь в капусті там сидів,
По-зайчому белькотів.

Прочитайте і спишіть усі вивідні слова. Побіч напишіть слова, від яких вони утворені. Підкресліть закінчення у вивідних словах. Які слова утворюються з допомогою таких закінчень, як -ик, -еня, -енька, -ечка?

Вивідні слова, утворені з допомогою закінчень (наростків) -ик, -ок, -ець, -очок, -ечок, -оньк, -еньк,- ичк, -ечк, -ен, — це здрібнілі слова.

81. Вправа.

Зозуля.

Ой кувала зозуленька у садочку,
Прихиливши головоньку до листочка:
— Ой минуло, минуло гарне літечко!
Ой пожовкло, злетіло рясне листячко!
Вже не будуть нам садочки зеленіти,
Тільки будуть під сніжечком та й чорніти.
А як вернеться та літечко тепленьке —
Знову будуть всі садочки зелененькі.

Прочитайте і спишіть усі здрібнілі слова. Побіч напишіть слова, від яких вони утворені. Підкресліть наростки, які утворюють здрібнілі слова.

82. Вправа.

Напишіть такі слова:

Рука, місто, дуб, брат, дівчина, ніч, земля, син, стіл, камінь, рука, вода, сестра, дорога, козак, кіт, сонце, хустка, баба, батько.

Утворіть від цих слів здрібнілі слова з допомогою наростків: -ик, -ок, -очк, -еньк, -очок, -ечок.

83. Вправа.

1. Придумайте і напишіть два речення, в яких будуть здрібнілі слова з наростками -ок, -ик.

2. Придумайте і напишіть два речення, в яких будуть здрібнілі слова з наростком -еньк, -ечок.

84. Вправа.

Напишіть такі слова:

Голова, баран, кіт, ніж, камінь, мороз, дід, старий, ніс, кінь.

Утворіть від цих слів вивідні слова з допомогою таких наростків: -ищ, -ськ, -уган, -иган, -ур, або -юр, -ак або -як, нпр. голова — головище. Що це за слова, що утворені з допомогою цих наростків?

Вивідні слова, що утворені з допомогою наростків -ищ, -иськ, -уган, -иган, -уй, -юр, -ак, -як, -юк, це згрубілі слова.

85. Вправа.

Напишіть такі слова:

Котище, возище, хлопчище, коняка, котюга, дідуган, стариган, носюра, каменюка, шаблюка, горбисько, братисько, ножака, бродяга, зубило, здоровіло.

Прочитайте і спишіть усі ці вивідні слова в одну колонку. Підкресліть у кожному слові наросток. Побіч напишіть слова, від яких вони утворені. Які слова постають з допомогою цих наростків?

РІД ІМЕННИКІВ.

86. Вправа.

Жучок.

Був собі, жив собі невеличкий жучок. Де він жив, хто його знає. То у лісі літав, то на луках. Де ніч застане — там і засне. Такому малому хіба багато треба! А може хочете знати, який він був? Ох, важко сказати про це . . . Як сідав на гілочці, пташки казали:

— Он зелений жучок, зловімо його!

І пурх-пурх до нього. Та хіба він дурний, щоб так і дати себе з'їсти! Він — дж-дж-дж-дж-дж — розправив крильця і полетів. Летить проти сонечка на луки, а квіти й кажуть:

— Що то за гарний золотий жучок летить!

А ввечорі, десь у холодочку, в затінку він здавався жабкам зовсім чорненьким. Так що ніхто не знав, який він насправді. Та це було йому байдуже — жити було весело, їсти було досхочу. Все він навколо облітав і знав, і з усіма був знайомий. Сонце гріло, пташки співали. Отак би все життя..

Вранці прокидався він і летів навпростець, над ліською галявиною, до ставка. Це була весела зелена галявинка. росли на ній квіти. Навколо старі дерева вели спокійні розмови, а молоді берізки жартували з вітром, завжди ніби вабили його своїм легеньким листям.

Прочитайте і спишіть всі іменники: в один стовпець ті, що на них можна сказати **він**, або **цей**, в другий ті, що на них можна сказати **вона**, або **ця**, і в третій ті, що на них можна сказати **воно**, або **це**.

Іменники мають три роди: чоловічий, жіночий і середній. На іменник чоловічого роду можемо сказати **він**, або **цей**, на іменник жіночого роду — **вона**, або **ця**, і на іменник середнього роду — **воно**, або **це**.

87. Вправа.

Бурулька.

Вранці сніг заблищав так, ніби зима жменями понасипала блискіток, і всі вони сяяли і промінилися. А в садку на тому розі будинку, де починалася ринва, з'явилася бурулька. Вона переливалася на сонці всіми кольорами веселки. Вона була дуже гарна.

— Ви напевно з дорогоцінного каміння? — спитав її з пошаною маленький снігурчик. “А може вона солодка як цукерка”, подумав один хлопчик. Адже усім малим дітям бурульки здаються солодкими, і їм хочеться їх посмоктати. Він схопив паличку і почав нею кидати в бурульку. Хлопчик уже уявляв собі, як це він покаже всім дітям, що в нього є така гарна бурулька.

Ой, як злякалися всі в садку, коли побачили, що робить хлопчик. І дерева, і пташки, а найдужче — стара ринва. Ноперше, вона боялася, що хлопчик може помилково влучити в неї, подруге, ця стара ринва не хотіла позбавлятися своєї прикраси, якою вона дуже пишалася. Раптом — трррах! Хлопчик таки влучив в бурульку, і вона враз зламалася і впала.

Прочитайте і спишіть окремо іменники чоловічого, жіночого й середнього роду. Якими словами можна собі помагати, щоб пізнати якого роду іменник?

ЧИСЛО ІМЕННИКІВ.

88. Вправа.

Час до школи.

Коли скінчилися ферії, Володько пішов з батьком до крамниці купити все потрібне до школи. Все, що він мав минулого року, уже знищилося, зужилося, треба було ку-

пувати нове. Батько не раз наказував Володькові панувати свої речі, щоб були добрі і на другий рік. Але Володько, як усі діти, одне знищив, друге згубив, третє десь забув та й нема, треба купувати знову. Володько списав на карточці, що йому потрібне: **зошит, олівець, книжка, торба, перо, ручна, чорнило, радирка, стругалка**. Батько прочитав карточку та й подумав, що коли купить всі ці речі по одній, то скоро треба буде знову йти до крамниці й купувати, бо Володько скоро знищить усе, але коли купити більше тих самих речей, то стане на довший час і не треба буде по кілька разів ходити до крамниці. Тому він і купив Володькові щось чотири **олівці**, чотири **зошити**, всі **книжки**, які були йому потрібні, аж дві **торби**, **пера**, **ручки**, **радири**, **стругалки** та все інше. І мав спокій довший час, бо як Володько забув олівець або зошит у школі, то дома мав інший олівець і зошит або перо, чи стругалку. І вже не міг викручуватися, що не може написати задачі, бо не має чим і на чім.

Прочитайте і спишіть іменники, що означають один предмет, потім іменники, що означають більше тих самих предметів.

Коли іменник означає один предмет, то це о д н и н а, нпр. зошит, книжка. Коли іменник означає кілька тих самих предметів, то це м н о ж и н а: зошити, книжки.

89. Вправа.

Ріка, село, озеро, ліси, машина, рослини, дерева, книжка, гори, поля, слива, кущ, трамвай, камінець міста, вітер, літак, вояки, ставок, луки, береги, поїзд, замок, назва, зірка, хмара, хлопець, дівчата, колеса, хата, пастухи, віз, авто, залізниця, подорожні.

Прочитайте і спишіть в одну колонку іменники, що в однині, а в другу іменники, що в множині.

90. Вправа.

На дворі князя Ярослава.

До Києва приїздили часто послы з далеких країв із дарами й привітаними від своїх володарів. От недавно були послы від могутнього німецького цесаря, а вже приїхали і послы з Франції.

Ярослав хотів показати чужинцям могутність і багатство України, тому й казав уладити княжу палату і світло, і виставно. Він не жалував коштів на гостину.

Послів завели до окремих гостинних кімнат, де вони розгостилися, а на другий день прийняв їх князь Ярослав.

Як послы приїхали на княжий двір, то не могли надивуватися красі княжої палати. Хоч вони їздили багато по світі, то мало рівного їй бачили.

Бо й справді, палата князя Ярослава була дуже гарна.

Прочитайте це оповідання і спишіть іменники в однині в одну колонку, а в множині в другу.

91. Вправа.

Ярослав Осмомисл.

На двір князя Ярослава Осмомисла в Крилосі коло Галича приїздило багато знатних людей із усіх сторін.

Раз приїхав до князя з Києва славний співак. Як зібралися всі гості князя в великій княжій залі, він виступив перед ними і заспівав прегарну пісню. В тій пісні співав він про те, як молодий князь Ігор вибрався на половців, як він із ними разом з братом завзято бився і як попав у полон, як за ним плакала княгиня Ярославна і як він урешті з полону визволився.

Ця пісня про похід Ігоря дуже всім подобалася, а вже найбільше всі зворушилися, як співак оспівав плач молоденької княгині.

Спишіть виділені іменники. Змініть однину цих іменників на множину.

92. Вправа.

Верблюд.

На гарячому Півдні людина їздить на верблюді. Без верблюда в пустині не можна бути. Верблюда називають кораблем пустині. Верблюд перевозить тягар і людей. Верблюд може не їсти кілька днів, бо його живить товщ, що знаходиться в горбах.

Перепишіть і змінійте речення так, щоб іменник верблюд стояв у множині.

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ.

93. Вправа.

За столом сидить (хто?) Петрусева старша **сестра** і читає книжку. Петрусь сидить **коло** (кого?) своєї **сестри** і пильно слухає. Він знає, що не вільно **перешкоджати** (кому?) **сестрі**, як вона читає. Петрусь дуже любить (кого?) свою **сестру**, бо вона читає йому гарні оповідання про козаків. Він ходить з (кім?) **сестрою** щонеділі до церкви. **На** (кім?) **сестрі** тоді новенька суконка.

Прочитайте і спишіть в колонку виділені слова разом із запитаннями, що в дужках. Підкресліть у тих словах кінцеву букву — закінчення. Що діється з закінченням іменника, коли до нього ставимо різні запитання: хто? кому? ким?

Іменники змінюють закінчення, коли до них ставити різні запитання: хто? кого? кому? ким? Зміна закінчень іменника називається в і д м і н ю в а н н я.
Кожна зміна іменника називається в і д м і н о к.

94. Вправа.

Усіх відмінків є сім, вони мають свої назви та відповідають на окремі питання:

Називний	— Н.	— хто? що?
Родовий	— Р.	— кого? чого?
Давальний	— Д.	— кому? чому?
Знахідний	— З.	— кого? що?
Орудний	— О.	— (з) ким? чим?
Місцевий	— М.	— в кім? чім?
Кличний	— К.	— о,

Запишіть назви відмінків (разом із питаннями) і навчіться напам'ять!

95. Вправа.

Зразок відмінювання іменників жіночого, чоловічого й середнього роду в однині.

Н.—хто? що?	сестра́,	брат,	вікно́
Р.—кого? чого?	сестри́,	брати́,	вікна́
Д.—кому? чому?	сестрі́	брато́ві,	вікну́
З.—кого? що?	сестру́,	брати́,	вікно́
О.—(з) ким? чим?	(з) сестро́ю,	(з) брато́м,	(з) вікно́м
М.—на кім? чім?	сестрі́,	брато́ві,	вікні́
К.—ой,	сестро́.	брате́,	вікно́

Перепишіть цей зразок і підкресліть усюди закінчення. Напишіть за цим зразком відміну іменників: віз, вода, дзеркало.

96. Вправа.

Зразок відміни іменників чоловічого, жіночого й середнього роду в множині.

Н.—хто? що?	сестри,	браті́,	вікна
Р.—кого? чого?	сесте́р,	браті́в,	вікон
Д.—кому? чому?	сестрам,	братáм,	вікнам
З.—кого? що?	сесте́р,	браті́в,	вікна
О.—(з) ким? чим?	сестрами,	братáми,	вікнами
М.—(в) кім? чім?	сестрах,	братáх,	вікнах
К.—ой,	сестри,	браті́,	вікна

Перепишіть цей зразок і підкресліть усюди закінчення. Напишіть за цим зразком відміну іменників: віз, вода, дзеркало в множині.

97. Вправа.

газети	дуба	літо
газетою	дубом	літом
газета	дубові	літа
газеті	дуба	літу
газету	на дубі	літі
в газеті	дуб	літо
газето	дуба	літо

Перепишіть ці слова, але наперед розставте іменники за порядком відмінків, як у попередніх зразках. Підкресліть у кожному відмінку кінцеву букву, яка змінюється.

Кінцеві букви іменника в кожному відмінку, це закінчення.

Коли від іменника відділимо закінчення, то лишиться частина слова, що зветься

о с н о в а:

основа	закінчення	основа	закінчення
газет-	-а	дуб-	-ові

98. Вправа.

Давно те діялось.

Давне те діялось. Ше в школі, і візерунками з квітками
таки в учителя-дяка кругом лісточки обведу
гарненько вграду п'ятака, — та й списую Сквороду,
бо я було трохи не голе, або “Три царіє со дари”.
таке убоге — та й куплю ‘Та сам собі у бур’яні, щоб
паперу аркуш. І зроблю не почув хто, не побачив.
маленьку книжечку. Хрестами виспівую та плачу.

Прочитайте цей віршик Тараса Шевченка і спишіть усі іменники. Побіч позначіть назву відмінка. Закінчення відділюйте від основи: З р а з о к: Місцевий — в кім? чім? в школ-і.

99. Вправа.

Липа.

Коло школи росте кучерява лип... В холодку під лип... бавляться влітку діти. В місяці липні з’являється на лип... цвіт. Хлопці лазять на лип... зривати цвіт, бо липовий цвіт вживають як лік. Коло лип... стоїть драбина, якою хлопці вилазять на липу. На липовий цвіт сідають радо бджоли, бо в ньому багато меду.

Перепишіть і замість крапок допишіть потрібне закінчення. Напишіть відміну іменника л и п а в множині. Закінчення відділюйте рисою.

100. Вправа.

Пригода котина.

Був собі кіт. Він любив бігати в гай. Ото сяде собі на колоду та й дивиться, як пташки пурхають з гілки на гілку. Пташки боялися кот..., бо він крав їм і поїдав пташата. Одного разу з’явився в гаю вовк. Кот... грозила небезпека,

бо вовк міг його з'їсти. Він видряпався на гілку і дивився на вовка. На кот. . . . найжилася шерсть, як у їжака. Небезпечно було вовкові зачинати війну з кот. . . Але вовк чигав на кот. . . цілу ніч. Аж над раном поплентався в ліс, а кіт додому.

Перепишіть і замість крапок дайте пропущене закінчення. Підкресліть в кожному відмінку о с н о в у.

101. Вправа.

Болото.

Нема села без болот. . . , каже приповідка. Як приходить осінь, або випаде великий дощ, в селі стає страшенне болот. . . Найгірше дошкулює болот. . . дітям. Вони мусять ходити до школи по болот. . . Нераз приходять до школи заболочені від ніг до голови. Клопіт їм з болот. . . , тому вони не раді болот. . .

Перепишіть і замість крапок напишіть пропущене закінчення. Підкресліть основу.

102. Вправа.

1. Напишіть відміну іменника кіт у множині.
 2. Напишіть відміну іменника болото в множині.
- Закінчення відділюйте від основи рискою.

ПРИКМЕТНИКИ.

103. Вправа.

Дідусь.

Був соняшний гарячий день. Дорогою ішов старий дідусь. В руках у нього сунатий костур, на плечах порожня торбина. Дідусь розглядався довкруги. Видно було, що село

йому знайоме. **Довга дорога** втомила його. Він сів відпочивати. Коло нього зібралися діти. Дідусь розшитував про село та про людей. Багато з них уже повмирало. Це було його **рідне село**. Покинув його ще **малим хлопчиком**. Сходив шів світу, але вмирати хотів у **рідному селі**. Довго довго мандрував, поки врешті добився до **рідного села**.

Прочитайте і спишіть виділені слова. Підкресліть іменники. З якими словами в'яжуться іменники? Підкресліть ті слова два рази. Що вони означають? Як називається слово, що означає який є іменник?

Слова, що показують який є іменник, це
прикметники.

До прикметників ставимо питання: який?
яка? яке? чий? чия? чие? Прикметники
в'яжуться завжди з іменниками: старий ді-
дусь, довга дорога, рідне село.

104. Вправа.

Якого смаку?

.... грушка мед черешня
.... перець оцет вишня
.... цукор сіль ягода

Замість крапок допишіть відповідні прикметники, що означають, які є предмети.

105. Вправа.

Якого кольору?

.... крейда трава папір
.... олівець синька земля
.... чорнило сонце небо

Замість крапок допишіть відповідні прикметники, які показують колір.

106. Вправа.

.... ранок вітрець стіл
.... вечір промінь лавка
.... ліс лебідь таблиця
.... жито квітка книжка

[густий, весняний, яре, темний, теплий, весняна, білий, соняшний, цікава, широкий, довга, чорна]

Добирайте з дужок потрібні прикметники й дописуйте замість крапок.

107. Вправа.

Утворіть прикметники від цих слів:

літо	весна	небо
осінь	сніг	зоря
зима	мороз	місяць...

Зразок: літо — літній.

108. Вправа.

Ялинка.

У лісі, в лісі темному,
Де ходить хитрий лис,
Росла собі ялинонька
І зайчик з нею ріс.

Росла собі ялинонька
І зайчик там нераз
Маленький, сірий заєнко
У віхолу ховався.

Та снігу, снігу білого
Насипала зима.
Прибіг сховатись завнько.
Ялиноньки — нема...

Ішов тим лісом дід-мороз,
Червоний в нього ніс...
Він зайчика-скакунчика
У торбі нам приніс.

Старий, веселий дід-мороз,
Із снігу борода,
Сміється сірий заєнько,
І з торби вигляда.

Прочитайте і спишіть усі прикметники. Спишіть теж іменники, з якими в'яжуться ті прикметники.

109. Вправа.

Загадка.

Котилася тарілка по круглій горі.	Золотую тарілочку всі знають давно:
Забавляла любих діток у кожнім дворі.	То на небі сонце ясне на весь світ одно.
Прийшла баба — сама чорна і чорний жупан —	Чорна баба — нічка темна: і з давніх-давен
Заховала тарілочку у синій туман.	Покриває все на світі, як погасне день.

Прочитайте і спишіть усі прикметники з іменниками, з якими вони в'яжуться.

РІД ПРИКМЕТНИКІВ.

110. Вправа.

Могила.

Серед села стоїть висока могила. Цю високу могилу виснажили люди на пам'ятку борців, що згинули в бою за волю України. На високій могилі стоїть дубовий хрест. Під хрестом ростуть квіти. Довкруги високої могили ростуть дерева. Між ними росте червона калина. На червону калину

сідають пташки. В багатьох наших селах стоять **високі могили**. Шануймо борців за волю України.

Прочитайте і спишіть виділені слова. Підкресліть іменники раз, а прикметники два рази. Напишіть над кожним іменником, якого він роду. Що діється з прикметником коли він в'яжеться з іменником іншого роду?

Прикметники узгоджуються з іменниками і тому також мають чоловічий, жіночий і середній рід, як іменники.

111. Вправа.

У ремісника золота руна.

Недалеко двора, де жив **багатий пан**, стояла **бідна хатинка** коваля. Важко приходилося йому заробляти на прожиток для себе і сім'ї. До цього коваля заходив часто **діди-чів син**, **веселий, моторний молодець**, і придивлявся роботі. Любив він старого за його **добре серце** і за те, що коваль розповідав йому цікаві, дотепні речі. Раз якось питає коваль молодця: “Чи не поспробували б ви, паничу, зробити цвях? Всяка наука придається, бо не даром кажуть, що в ремісника **золота руна**”. Панич розсміявся і почав робити цвях. Спершу робота йшла пиняво, але **панич** був **упертий** і так довго мучився та вибивав молотком, аж викував **добрий цвях**.

Згодом, по якімсь часі, коли **діди-ч збіднів**, його син заробляв на прожиток так, що виробляв цвяхи і продавав.

Прочитайте і спишіть усі прикметники і зв'язані з ними іменники в три колонки. В одну колонку спишіть іменники і прикметники чоловічого роду, в другу — жіночого, в третю —

середнього роду. Підкресліть закінчення прикметника в усіх трьох родах.

Рід прикметника пізнаємо по закінченні.
Прикметник чоловічого роду має закінчення — ий, ій, жіночого роду — а, я, середнього роду — е, є.

112. Вправа.

Впорядкуйте ці прикметники за родами:

жовта	жовтий	гарячий	теплий
гаряче	завзяте	сміливий	тепле
сміливе	працьовита	завзятий	завзята
тепла	гарячий	жовте	працьовите
гаряча	працьовитий	смілива	

Спишіть в одну колонку прикметники чоловічого роду, в другу — жіночого роду і в третю — середнього роду. Підкресліть усюди закінчення прикметників.

113. Вправа.

Придумайте для цих прикметників іменники:

великий	жовтий	шкільний
велика	жовта	шкільна
велике	жовте	шкільне

Замість крапок напишіть іменники, які узгоджуються з прикметниками в роді.

114. Вправа.

Старий дуб.

Василів батько лісничий. Він охороняє громадськ... ліс. Цей чудов... ліс завжди манить мене до себе. А є в цій лісі старезн... і грубезн... дуб. Він кидає величезну тінь. Стовбур у нього груб..., а гілля велик... та кріслат... Невелик... лука зовсім затінена цим дубом. Коріння в дуба також велик... та розлог... Як прийде гарн... літн... днина, я завжди ховаюся в тінь цього дуба.

Прочитайте і замість крапок допишіть відповідні закінчення до прикметників. Пригадайте собі, яке закінчення має прикметник на чоловічий, жіночий і середній рід.

115. Вправа.

Над морем.

Синє небо,	На матросах
Синє море,	Білий одяг,
Білий парус в далині.	Тільки сині комірці
Понад морем	І біленька Ляля
Сніні гори	Ходить
Й білі хмари, наче сніг,	З синім м'ячиком в руці.

Прочитайте і спишіть усі прикметники. Позначіть коло кожного, якого він роду.

ЧИСЛО ПРИКМЕТНИКІВ.

116. Вправа.

Мартуся лещетарна.

Дядько Степан, славний столяр, зробив Мартусі на уродини малі лещети. Зараз на другий день Мартуся вбрала

новенькі черевички, теплий набатик і пішла з дядьком за село на невеликий горбон. Вона дуже раділа, що їздитиме на лецетах. За кілька тижнів Мартуся навчилася зовсім добре з'їздити з горбочка. Початок був трохи важкий, але Мартуся швидко перемогла неприємні труднощі.

Спишіть виділені прикметники разом з іменниками. Ті прикметники й іменники, що в однині, списуйте в одну колонку, а ті, що в множині, в другу. Підкресліть закінчення прикметників у множині.

**Прикметники узгоджуються з іменниками
в роді і числі, тому також мають
однину і множину.**

117. Вправа.

У лісі.

На небі високі ріденькі хмарки. Пухкі, мережані крої їх змінювалися кожну мить. Старі сірі осики лопотіли листям під нами. Довгі розлогі віті берез ледве ворухишся. Міцні коренасті дуби широко розіп'яли свої різьблені листки. Високі червонуваті сосни стояли струнко. Лісові пташки стрибають по зелених гілочках. Лунають їх веселі дзвінки пісні.

Прочитайте і підкресліть прикметники, що в множині. Яке закінчення має прикметник у множині? Змініть усюди множину прикметників з іменниками на однину.

118. Вправа.

Напишіть такі слова:

.... ВОЗИ

.... КОНІ

.... СНІГИ

.... ВІКНА

.... КНИЖКА

.... ТАБЛИЦЯ

.... хлопець черешня лавки
.... собака зшиток крісло
.... телята олівці дзеркало

[кований, чорний, малий, лютий, гарний, глибокий,
широкий, високий, шкільний, червоний, цікава,
чорний, довгий, низький, великий]

Виберіть з дужок відповідні прикметники і дописуйте їх в роді й числі до поданих іменників. Над кожним прикметником надпишіть, котре однина, а котре множина (о—однина, м—множина).

119. Вправа.

Весна йде.

Минулої зими були велик... морози і страшн... за-
метілі. Сільськ... люди кажуть, що як гостр... зима, то
й гарн... потім літо. Але прийшла врешті гарн... весна.
Ясн... сонечко загірло і глибок... сніги почали топитися.
Потому вітер висушив велик... болота, дерева позацвітали,
земля вкрилася травою. З вирею прилетіли різн... пташки:
довгоног... бузьки, пшвидк... ластівки, сив... зозуля
співуч... жайворонок та соловейко.

Прочитайте і замість крапок допишіть потрібне закінчення.

120. Вправа.

Весняне свято.

Веселе сонце лило на землю своє барвисте проміння.
Назустріч сонцю неслися співучі, дзвінкі, радісні голоси.
Широкі міські вулиці, зелені парки й алеї, просторі майдани
заповнені народом. На свято з довкільних сіл прибули се-
ляни. На будинках майоріли блакитно-жовті прапори. Пісні
молоді лунали цілий день у весняному повітрі. Весело свят-
кувало українське село своє сільсько-господарське свято.

Прочитайте і підкресліть прикметники в множині. Змініть
множину на однину.

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ.

121. Вправа.

Однина.

Чоловічий рід

- Н. дуоов-ий хрест
Р. дубов-ого хреста
Д. дубов-ому хрестові
З. дубов-ий хрест
О. дубов-им хрестом
М. на дубов-ому хресті
(на дубов-ім хресті)
К. дубов-ий хресте

Середній рід

- рідн-е село
рідн-ого села
рідн-ому селу
рідн-е село
рідн-им селом
в рідн-ому селі
(в рідн-ім селі)
рідн-е село

Перепишіть і підкресліть закінчення. Порівняйте відмінки прикметника чоловічого роду з середнім. Які відмінки в них однакові?

Прикметники чоловічого й середнього роду мають однакові закінчення в родовому, давальному, орудному і місцевому відмінках.

122. Вправа.

Жіночий рід.

- Н. висок-а могила
Р. висок-ої могили
Д. висок-ій могилі
З. висок-у могилу
О. під висок-ою могилою
М. на висок-ій могилі
К. висок-а могило

Перепишіть і підкресліть закінчення. Порівняйте закінчення давального й місцевого відмінка.

Прикметники жіночого роду мають у давальному і місцевому відмінках однини однакове закінчення: -ій.

123. Вправа.

Множина.

Н. дубов-і хрести	висок-і могили	рідн-і села
Р. дубов-их хрестів	висок-их могил	рідн-их сіл
Д. дубов-им хрестам	висок-им могилам	рідн-им селам
З. дубов-і хрести	висок-і могили	рідн-і села
О. дубов-ими хрестами	висок-ими могилами	рідн-ими селами
М. дубов-их хрестах	висок-их могилах	в рідн-их селах
К. дубов-і хрести	висок-і могили	рідн-і села

Перепишіть і порівняйте закінчення прикметників усіх трьох родів у всіх відмінках. Що зауважуєте?

Прикметники чоловічого, жіночого й середнього роду мають у множині однакові закінчення в усіх відмінках.

124. Вправа.

Чому мак червоний.

На вузькій стежечці серед зеленого жита росли різні польові квіти. Був там білий ромен, і блакитна волошка, і барвисті братчики. Серед них ріс і білявий мак. До них часто прилітали бджоли та розказували, що бачили в світі. Одного разу звіялася страшна буря. Одна бджілка не встигла втекти до свого вулика. Їй було холодно. Вона просила білявий мак, щоб сховав її. Мачок не хотів сховати маленької бджілки. Тоді барвистий братчик розхилив свої тоненькі платочки і сховав бджілку. Гордий мачок засоромився. Від сорому йому почервоніли платочки.

Прочитайте і спишіть прикметники з іменниками. Позначіть всюди рід число і відмінок. Підкресліть закінчення прикметників.

125. Вправа.

1. Напишіть відміну прикметника з іменником білявий мак в однині й множині.

2. Напишіть відміну прикметника з іменником маленька бджола в однині і множині.

3. Напишіть відміну прикметника з іменником зелене жито в однині і множині.

Позначіть всюди відмінки, рід і число.

126. Вправа.

По ягоди.

Ми вийшли вранці тепл... соняш... дня до поблизьк... лісу. Ішли ми вузеньк... стежкою. Наші ноги вмивалися холод... росою. Сонце стояло високо, коли ми дійшли до дубов... лісу. Скрізь рясніло запаши... червон... суніцями. Швидко ми позбирали повні кошики свіж... ягід. Добре бути літом в лісі серед зелен... листя, серед дерев та пахуч... ягід.

Перечитайте і замість крапок напишіть потрібне закінчення. Коло кожного прикметника позначіть, якого він роду, в якому числі і в котрому відмінку. Вживайте скорочень: ч.р. — чоловічий рід, ж.р. — жіночий рід, с.р. — середній рід, од. — одина, мн. — множина.

127. Вправа.

Сніжиночки.

Білесенькі сніжиночки
вродились ми з води,
легенькі, як пущиночки
спустилися сюди.

Тепер ми хочем спатоньки,
мов дітонькі малі,
і линемо до матінки,
до любої землі.

Нехай зимою злючою
вона спочине в сні,
щоб зеленню пахучою
прибратись навесні.

Щоб з ниви колосистої
був добрий урожай
щоб долі променистої
зазнав наш рідний край.

Прочитайте і спишіть усі прикметники з іменниками і визначіть їх відмінки. Підкресліть закінчення прикметників.

СТУПЕНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ.

128. Вправа.

Хто міцніший.

Хлопці сперечалися під школою за те, хто з них міцніший. Ромко Губенко вважав себе за найбільшого силача і каже:

— Я такий міцний, що можу вбити комара.

— Е, — каже Петрик Горобенко, — я міцніший від тебе, я можу перевернути авто.

— Яке авто? — питають здивовані хлопці, — ти дуриш.

— Ні, не дурю. Запитайся нашого Василька. Тато купив йому на уродини багато забавок і червоне авто. От я й перевернув його.

— Овва, що там авто, — вмшався Лесик Сорока, — це може кожний зробити. А от я таки між вами найсильніший. Як стисну в одній руці губку, то вся вода з неї витече.

— Го-го-го! . . . зареготали хлопці, побачивши, що все це жарти, і побігли додому.

Прочитайте і спишіть виділені слова в три рядки. Які це частини мови? Прочитайте і підкресліть закінчення. Чи вони всюди однакові?

<p>Коли порівнюємо кілька речей, то вживаємо вищого і найвищого ступеня прикметників. міцний — це рівний ступень міцніший — це вищий ступень найміцніший — це найвищий ступень.</p>

129. Вправа.

У шкільному городі ростуть гарні квіти. Вони всі такі гарні, що важко сказати, які гарніші. От дуже гарна фіялка,

але гвоздик **гарніший** від неї. Та **найгарніша** з них рожа. Ми дуже любимо квіти. Частенько помагаємо нашій вчительці щідливати їх і виполювати бур'яни.

Спишіть прикметники всіх ступенів з іменниками. Підкресліть у кожному закінчення і відділіть його від основи. Як постає вищий ступень прикметників?

Коли до основи прикметника додамо закінчення **-ший**, або **-іший**, то дістанемо вищий ступень, нпр. **гарн-ий**, **гарн-іший**, а коли до цього додамо спереду **най-**, то дістанемо найвищий ступень, нпр. **най-гарн-іший**.

130. Вправа.

Напишіть собі такі слова:

довгий,

твердий,

старий,

молодий,

солодкий,

бідний,

багатий,

короткий,

Утворіть і допишіть до кожного прикметника вищий і найвищий ступені, ось так: довгий — довший — найдовший.

131. Вправа.

Напишіть такі прикметники:

. . . . червоніший

. . . . синіший,

. . . . біліший,

. . . . чорніший,

. . . . зеленіший,

. . . . рожевіший,

. . . . голубіший,

. . . . сіріший,

Утворіть до цих прикметників рівний і найвищий ступені. Рівний ступень пишеться зліва, а найвищий справа.

132. Вправа.

Напишіть такі прикметники:

.... найсолодший найпильніший
.... найм'якший найгустіший
.... найцікавіший найсмачніший

Утворіть до цих прикметників рівний і вищий ступені та дописуйте їх з лівого боку.

133. Вправа.

Моя книжка цікав... від твоєї. Сонце ясн... від місяця. Свіжий сніг біл... від паперу. Камінь тверд... від дерева. Молоко густ... від води. Джерельна вода холодн... від річкової. Літо тепл... від осені. Літак швид... від авта. Лев лют... від вовка.

Прочитайте і замість крапок допишіть закінчення вищого ступеня.

134. Вправа.

Україна, це ...багат... земля. Українська мова, це ...дорожчий скарб кожного українця. Київ, це ...давн... місто України. Дніпро, це ...дов... українська ріка.

Прочитайте і замість крапок допишіть бракуючі частини, щоб постав найвищий ступень прикметника.

135. Вправа.

1. Напишіть речення, в яких будуть ужиті такі прикметники у найвищому ступені: найкоротший, найбільша, найтемніше, найвеселіша, найгарячіший. Утворіть до них вищий ступень.

2. Напишіть речення з такими прикметниками вищого ступеня: вірніший, любіший, жовтіший. Утворіть до них рівний ступень.

Черешенька.

У Наталочки очі, як черешні, що досягають у рясних полтавських садах. Великі, круглі, темні. І личко кругленьке, смаглявеньке. Дідусь так і називав її: “Моя черешенька”

З дідом Черешенька дуже приятелює, і коли гарна година і він іде в школу на другу зміну, дівчинка його завжди проводить. Вони живуть якраз на середині гори в невеликому будинку, що загубився у великому, чудесному саду. Це по всій Полтаві так — невеличкі будинки і великі сади. З їхнього саду видно старий монастир на горі, а під горою синю Ворсклу. Коли Черешенька була зовсім маленькою — ну там якихсь п'ять років, — мама і бабуся дозволяли їй провозжати діда до білого будинку. Великий гарний білий будинок стоїть над горою.

Черешенька доведе діда до білого будинку і мчить униз, а дід дивиться їй услід поки вона не зникне за поворотом.

Прочитайте і спишіть усі прикметники. Утворіть до них вищий і найвищий ступені.

СКЛАДЕНІ ПРИКМЕТНИКИ.

137. Вправа.

Чорноока Гануся і білолиця Катруся сиділи в одній лавці. Вони дуже любилися. Їх любили також усі третьюклясники, бо вони були завжди веселі і життєрадісні. Ні з ким не сварилися, ні не гнівалися, як це звичайно роблять малолітні діти. Чорнобрива Гануся завжди вміла сказати щось веселе і розвеселити цілу клясу. Зате ясноволоса Катруся любила всім помагати.

Спишіть виділені слова. Придивіться, з кількох слів складаються ці прикметники. Відділіть ті слова одне від одного. Як постають складені прикметники?

Складені прикметники постають із двох слів:
1) з прикметника та іменника, 2) з двох прикметників, 3) з числівника та іменника.

138. Вправа.

Утворіть із цих слів складені прикметники.

карий + око —	довгий + хвіст —
сизий + крило —	милий + звучний —
чорний + волос —	темний + синій —
білий + грива —	ясний + червоний —
крутий + ріг —	щирий + сердечний —

Зразок: карий + око — кароокий.

139. Вправа.

1. У лісі ростуть різнобарвні квіти. 2. Над горами літає сизокрилий орел. 3. Навкруги розкинулись гори, оповиті сивоблакітними хмарами. 4. Молоде листя на березах було ніжне, яснозелене.

Випишіть складені прикметники. Розділіть слова, з яких вони складаються.

140. Вправа.

1. Придумайте чотири складені прикметники, з прикметника й іменника, нпр., чорний + волос.

2. Придумайте чотири складені прикметники, з двох прикметників, нпр., темний + червоний.

3. Придумайте чотири складені прикметники, складені з числівника й іменника нпр., один + поверх.

ДІЄСЛОВО.

141. Вправа.

Чижинове весілля.

Сірий чижник, мала птичка,
задумав женитись,
та нещастя — нема кому
за нього журитись.

Щигол йому раду радить
сердечну і просту:
“Бери собі чечіточку, —
вона твого зросту”.

Сидить сумно на калині
та й думку думає,
яку собі жінку взяти
у щигла питає.

Малесенька, дрібнесенька,
хороша на вроду,
заквітчана голівонька
і чесного роду.

Прочитайте цей віршик і спишіть слова, які показують, що робить предмет, або що з ним діється. Як називаються ці слова?

Слова, які показують, що робить предмет
або що з ним діється, це дієслова.

142. Вправа.

В лісі.

Ворона криче. Дятель стукає. Сорока скрегоче. Зозуля кує. Удуд кричить. Дерево скрипить. Сучки тріщать. Листя шумить. Соловей щебече. В гушавині виє вовк.

Прочитайте і перепишіть. Підкресліть слова, які показують, що робить предмет. Поставте до них запитання в дужках, ось так: (що робить ворона?) — криче.

143. Вправа.

Дивлюся — аж світає,
край неба палає,
соловейко в темнім гаї
сонце зустрічає.

Тихесенько вітер віє,
степи, лани мріють;
між ярами над степами
верби зеленіють.

Випишіть з цього вірша дієслова.

144. Вправа.

Учитель	Косар	Горобець
Співак	Жнець	Зозуля
Вояк	Легун	Бузько
Учень	Швець	Собака

Читайте і добирайте до іменників дієслова.

145. Вправа.

Жито.

Жито . . . восени. Воно . . . м'якою, зеленою травичкою. Жито . . . корінці так, що з одної зернини . . . кілька стеблин . . . зима. Жито . . . росте. А як розтане сніг весною, воно знову . . . росте.

[сіють, сходять, пускає, виростає, настає, перестає, починає].

Перепишіть і замість крапок добирайте з дужок потрібні дієслова.

ТЕПЕРІШНІЙ, МИНУЛИЙ І МАЙБУТНІЙ ЧАС ДІЄСЛОВА.

146. Вправа.

1. Цього року ходимо до третьої кляси.
2. Минулого року ходили ми до другої кляси.
3. Нарік будемо ходити до четвертої кляси.

Напишіть ці речення. В котрому з них говориться про те, що діється тепер? Підкресліть те дієслово.

Коли дієслово означає дію, що відбувається
тепер, то це теперішній час.

147. Вправа.

Голуб і бджола.

У літню спеку голуб сизий
Злетів із дерева до річки
Напитися водички.
Зиркнув на воду — ледь жива
Пливе бджола.
І так напружує вже крильця
І ловить ніжками гілки,
Листочки, палочки,
Щоб зачепиться,
Та все легке, все тоне в воду.
Бджолі хоч згинь,
Біді в угоду.
Та голуб їй візьми і кинь
Очеретину в допомогу.
Вона вчепилась і в дорогу
Було зібралась, трудівниця.
Аж гульк, до голуба лисиця,
Мов кішка крадеться тихенько . . .
Бджола хутенько
Лисицю вжалила до болю.
Хвостата язика дала вже волю,
Обурення висловлювала й гнів . . .
А голуб полетів . . .
Не киньте друга у біді.
Можливо трапиться і з вами
Те саме,
І він вас виручить тоді.

Прочитайте цю байку і спишіть слова, в яких говориться про те, що було, що діялось колись, у минулому.

<p>Коли дієслово означає дію, що відбувалася колись, давніше, у минулому, то це м и н у л и й ч а с.</p>
--

148. Вправа.

Про Галочку, що нічого не їла.

Була собі дівчинка Галка. Та така худенька, що самі кісточки, і легенька, як пір'ячко. Не хотіла нічого їсти. Інші діти поїдять усе, що дадуть, а Галка сяде собі край стола та й не їсть нічого. Або трошки зість насилу та й лишить. А діти сміються з неї. Кажуть, що Галка незабаром стане як пушинка-порошинка. Сильний вітер як дмухне — зразу захопить Галку з собою, понесе понад міста, понад села, як пожевклий листок, що зірвався восени з дерева. І пропаде бідна Галка. Налякалася Галка та й каже, що вже буде їсти. Буде їсти борщик, буде їсти кашку і компоту вип'є цілісеньку чашку. Буде пити молочко, буде їсти пиріжки, лиш би її вітер не схопив. І буде вчитися гарно, а вчителі будуть її любити і всі діти будуть бавитися з нею.

Прочитайте і підкресліть слова, які показують, що буде діятися в майбутньому. Який це час, що показує майбутню дію?

Коли дієслово показує, що буде діятися в майбутньому, то це ма й б у т н і й ч а с.
--

149. Вправа.

Буде нова школа.

В нашому місті будують нову школу. Вже звезли цеглу, каміння, дерево й усе, що потрібне. **Найняли** майстрів і мулярів. **Нова школа буде стояти** на великому майдані. **Вона буде мати** чотири великі зали і багато малих. **Як її збудують**, то вона буде найкращим будинком. Потім школу обведуть гарним парканом і обсадять довкола овочевими деревами. Перед школою засадять гарні квіти. До нової школи ходитимемо аж на другий рік.

Спишіть дієслова, що в майбутньому часі. Кількома словами можна висловити майбутній час?

Майбутній час можна висловити одним або двома словами. Коли майбутній час висловимо одним словом (збудують, обведуть), то це майбутній простий час. Коли майбутній час висловимо двома словами (буде стояти, буде писати), то це майбутній складений час.

150. Вправа.

З весною.

Приходом весни найбільше тішаться діти. Вони ждуть на неї дуже нетерпеливо. Цілу зиму вони сиділи в хаті та й нудилися. Часом вибігали надвір, але хіба тоді, як трохи теплішало, бо в мороз мати не пускає. Що іншого на весні і вліті. Як прийде весна, тоді вже діти не сидітимуть у хаті, але будуть бавитись і бігати на сонці і свіжому повітрі. Влітку будуть купатися і вигріватися. А як сонце буде міцно припікати, вони будуть шукати холоду.

Прочитайте і підкресліть дієслова в теперішньому, в минулому і в майбутньому часах.

151. Вправа.

Напишіть три речення про те, що ви робили вчора, три речення про те, що робите нині, і три речення про те, що будете робити завтра.

152. Вправа.

Сидиш, малюєш, будеш сидіти, сидів, малював, будеш малювати, будував, будеш писати, писав, будеш будувати, пишеш, будуєш.

Спишіть дієслова в три колонки, щоб в одній був теперішній час, в другій минулий час і в третій майбутній час. Робіть це так:

Теперішній час
(Що робиш?)

Минулий час
(Що робив?)

Майбутній час
(Що будеш робити?)

153. Вправа.

Утворіть від цих дієслів минулий час: їду, біжу, вчуся, пливу, показую, їм, п'ю.

154. Вправа.

Утворіть від цих дієслів майбутній час: ходжу, лажу, скакаю, літаю, перевертаю, жну, пишу, читаю.

155. Вправа.

Утворіть теперішній час від цих дієслів: вертатися, заходити, грітися, читати, сідати, лягати, зойкати, сміятися.

156. Вправа.

Жду нетерпеливо літа. Влітку помагатиму батькам у праці на полі. Тепер мені важко це робити, бо треба приготувляти задачі. Але в часі відпочинку ходитиму щоранку з батьком у поле. Пильнуватиму коней, а батько з Івасем возитимуть снопи. А потім і я возитиму.

Прочитайте і спишіть дієслова в майбутньому часі, які мають закінчення му, муть.

Майбутній час дієслова творимо також з допомогою слів: му, меш, ме, мемо, мете, муть, які пишемо разом з дієсловом, нпр. х о д и т и м у, зам. буду ходити, р о б и т и м е, зам. буде робити.

НАКАЗОВИЙ СПОСІБ ДІЄСЛОВА.

157. Вправа.

Поради учням.

Вставайте завжди рано — літом чи зимою. Мийся тільки холодною водою. Щоденно мий ноги. Мийся до пояса. Тіло витирай шорстким ручником. Перед сном відкрий бо-дай на півгодини вікно у своїй спальні. Не плюй на підлогу і не сміти. Не сидіть у кімнаті, коли підмітають. Не чисть одежі в кімнаті. Не читай книжки лежачи. Не нахиляйте голови низько над книжкою. Мийте руки перед їдженням і по їдженню. Не тріть пальцями очей. Держи свої речі в порядку. Не пишійть на книжках.

Спишіть слова, які означають наказ. Списуйте окремо ті, що в однині, і окремо ті, що в множині.

Форма дієслова, яка означає наказ — це
наказовий спосіб.
(нпр. іди, читай, пишійть).

158. Вправа.

Мишка ввечері співала:
— Спи, маленький! Замовчи!
Дам тобі шматочок сала,
Недогарок свічі.
Мишеня пишційть спросонку:
— Ти співаєш дуже тонко.
Ти матусю не співай,
Краще няньку пошукай.
Вибігає мишка мати,
Стала качку в гості звати:
— Ви приходьте тітко-качко
Мишенятко колихати.
Заспівала качка дзвінко:

— Ква-ква-ква! Засни дитинко.
Після дощика в саду
Червяка тобі знайду.

Прочитайте і підкресліть наказовий спосіб дієслова — в однині раз, а в множині два рази.

159. Вправа.

Приказки.

1. Вчися замолоду, не зазнаєш на старість голоду.
2. Зійди, нічко тиха, сховай усе лихо.
3. Живіть, діти, на втіху людям.
4. Не копай другому ями, бо сам упадеш.
5. Не все переймай, що водою пливе.
6. Куй залізо, поки гаряче.
7. Нагинай галузку, поки молода.
8. Не дивись високо, бо запорошиш око.
9. Мовчи язичку, їстимеш кашку.
10. Коси коса, поки роса.

Прочитайте ці приказки і підкресліть наказовий спосіб дієслова.

160. Вправа.

Утворіть наказовий спосіб в однині від дієслів: пити, їсти, брати, спати, псувати, носити, працювати, писати, читати.

161. Вправа.

Утворіть наказовий спосіб у множині від дієслів: кидати, везти, копати, кипіти, мити, митися, дочитати, привезти, вивести, підвезти.

162. Вправа.

1. Напишіть три речення, в яких буде наказовий спосіб в однині від дієслів: рисувати, вчитися, помагати.

2. Напишіть три речення з наказовим способом у множині від дієслів: перчитати, переписати, перерисувати.

163. Вправа.

ЧИСЛІВНИКИ.

Андрійко мав вісім років, як почав ходити до третьої класи. Ісус Христос мав дванадцять апостолів. Два тижні має чотирнадцять днів. Тиждень має сім днів. Наша класа складає щоденно по чотири центи на дрібну ощадність. Батько купив мені книжку, що коштує п'ять доларів. Марійка не була дев'ять днів у школі. Я прочитав за три тижні десять книжок.

Прочитайте і підкресліть слова, які означають, скільки чого є. Що це за слова?

Слова, які означають, скільки чого є — це
ч и с л і в н и к и.

164. Вправа.

Людина має одну голову, двоє очей, один ніс, дві руки і дві ноги. Кінь має чотири ноги. На руці маємо п'ять пальців. На двох руках є десять пальців. Триніжок має три ноги. Хрущ має шість ніг.

Прочитайте й спишіть числівники. Як називаються числівники, що означають кількість предметів?

Числівники, що означають кількість предметів, це кількісні числівники: один, два, три, чотири, п'ять, десять.

165. Вправа.

Кількісні числівники.

1—10

- 1 Один, одна, одно (одне)
- 2 два
- 3 три
- 4 чотири
- 5 п'ять
- 6 шість
- 7 сім
- 8 вісім
- 9 дев'ять
- 10 десять

11—20

- 11 одинадцять
- 12 дванадцять
- 13 тринадцять
- 14 чотирнадцять
- 15 п'ятнадцять
- 16 шістнадцять
- 17 сімнадцять
- 18 вісімнадцять
- 19 дев'ятнадцять
- 20 двадцять

Запишіть ці числівники в своїх зошитах. Придивіться добре, як кожний числівник пишеться словами.

166. Вправа.

Виконайте цю рахункову задачу:

$1 + 4 =$

$2 + 6 =$

$3 + 3 =$

$5 + 3 =$

$6 + 3 =$

$2 + 8 =$

$6 + 5 =$

$9 + 7 =$

$8 + 5 =$

$6 + 6 =$

$7 + 7 =$

$8 + 9 =$

$9 + 2 =$

$8 + 7 =$

Замість цифер пишть усі числа словами, отак:

один + чотири = п'ять.

167. Вправа.

Мені тринадцятий минало, я пас ягнята за селом.

В нашій школі третя і четверта кляса вчаться разом. Мені вже минає восьмий рік. Сьомий день тижня, це неділя. Я вже читаю десятю книжку, а моя сестра лише дев'яту цього місяця.

Прочитайте і спишіть усі числівники. Як називаються числівники, що означають порядок при вичислюванні?

Числівники, що означають порядок предметів при вичислюванні — це порядкові числівники, перший, другий, третій, десятий.

168. Вправа.

Порядкові числівники.

1—10

1. перший
2. другий
3. третій
4. четвертий
5. п'ятий
6. шостий
7. сьомий
8. восьмий
9. дев'ятий
10. десятий

11—20

11. одинадцятий
12. дванадцятий
13. тринадцятий
14. чотирнадцятий
15. п'ятнадцятий
16. шістнадцятий
17. сімнадцятий
18. вісімнадцятий
19. дев'ятнадцятий
20. двадцятий

Запишіть ці числівники в своїх зошитах. Придивіться пильно, як пишуться порядкові числівники.

169. Вправа.

Два брати через гору живуть і до себе в гості не ходять.
Двоє лежить, двоє стоїть, п'ятий ходить і шостою водить.

Чотири тики, два патики, сьомий замітайло.

Три кожухи на собі має та й вітру боїться.

Гість першого дня золото, другого срібло, третього мідь, четвертого додому їдь.

Спишіть в одну колонку кількісні числівники, а в другу порядкові.

170. Вправа.

Вже 2. день паде дощ. Аж 3. дня засвітило сонце. Я ще й досі пам'ятаю свій 1. день у школі. 7. рік — це шкільний вік. 7. день у тижні, неділя. 12. місяць у році — це грудень.

Спишіть усі числівники. Які це числівники — кількісні чи порядкові?

Коли після числа стоїть крапка, то це порядковий числівник, а коли крапки не має, то кількісний. Після порядкових числівників кладемо крапку.

171. Вправа.

Прочитайте ці числівники:

5, 8., 13, 18. 20. 7. 4, 3, 19., 4., 2, 6, 3., 4., 1., 1,

Напишіть ці числівники словами? Окремо пишуть кількісні, а окремо порядкові. По чім пізнаєте порядкові числівники?

172. Вправа.

Складіть речення, де будуть такі числівники:

4., 8, 5, 1., 9., 13, 15, 16,

ЗАЙМЕННИК.

173. Вправа.

Білка.

1.

Десь під кінець літа народилася маленька білочка. Вона була зовсім голенька й сліпа. Старші брати й сестри дивилися на неї зневажливо. Вони забули, що колись такі самі були. Найбільше дер носа білчин найстарший брат. Він і дивитися не хотів на маленьку сестричку.

За кілька днів білочка покрилася білою пухнатою шерстю і відкрила свої горіхові очі. Вони й були завбільшки маленького горіха. Але як тільки подивилася — очі стали відразу, як великий горіх, бо навколо було багато цікавих речей. Білка висунула гостру мордочку з гнізда, повела вухами і спитала:

— А це що таке?

— То стара ялина, там ми будемо взимку жити.

— А то що?

— А то стрибають пташки. Не бійся їх, вони нам шкоди не роблять. Але отам крадеться лисиця. Вона наш ворог, бережися її.

Білочка злякалася і сховала головку.

Прочитайте і спишіть виділені іменники. Вишукайте слова, які заступають ці іменники в інших реченнях. Як називаються слова, що заступають іменники?

Слова, які заступають іменники — це
з а й м е н н и к и.

174. Вправа.

2.

Маленька білочка з заздрістю дивилася на своїх старших братів та сестер, що стрибали по зелених ялинах. Але згодом і в неї зміцніли лапки, хвостик став пухнастий, а над її вушками з'явилися маленькі китички. Мати почала її вчити лазити й стрибати.

Щодня всі білки розбігалися по лісі на розшуки горішків, грибів, шишок.

— Я пострибаю далеко-далеко, — подумала маленька білочка.

Вона все тут знала і вже стільки разів чула, як мурмо-че старий дуб, коли вітер шарудить його листям, а ялина тільки ледь-ледь похитує волохатими вітами. От білочка й пострибала. Назустріч їй летіли кольористі пташки, стрічалася різна комашня. Усі були заклопотані, поспішали, як і вона.

— Сп-ш-ш, — раптом чує вона страшне сичання і бачить, як до неї повзе довга покручена й тонка гілка — тільки без листя. То була гадюка. Білочка не знала, що це, але злякалася, бо ніколи не бачила, щоб гіляки повзали.

Вона прожогом кинулася вгору, переплутала верхи дерев, по яких стрибала, і . . . заблукала.

Прочитайте і підкресліть усі займенники. Замість чого вживаємо займенників? Спишіть наперед займенники, а потім, побіч, іменники, які вони заступають.

175. Вправа.

3.

На широкому гіллі білочка побачила чимале гніздо. Недовго думаючи, білочка вместилася спати в гнізді. Воно було вистелене мохом, і спати було добре. Вся ніч минула

спокійно. А тільки почало розвиднятися, з нічного полювання вернулася буркотуха-сова. Вона залопотіла крилами над білкою.

— Ач, злодійко! Куди ти залізла! Я тобі очі виключю!

Білочка схопилась, як опечена, і прожогом кинулась з гнізда на друге дерево. Та там чекало нове лихо: хитрі очі куниці стежили за нею. Білочка стрибнула вниз і опинилася на березі ставка. Куниця гналася за нею. На ставку плавало латаття, та воно не могло втримати білочку. Аж ось вона нагледіла: пливе великий шматок березової кори. Вона миттю стрибнула на нього; він загойдався, але витримав. Білочка розправила, як парус, свій рудий хвостик, і вітер погнав її човник до протилежного берега.

Прочитайте і підкресліть усі займенники. Перепишіть речення з займенниками, тільки замість займенників пишiть відповідні іменники.

176. Вправа.

4.

Білочка примостилася в дуплі тремтливої осики. Але дупло було маленьке, незатишне, часто вночі дощ мочив її до кісток. Білочка дуже сумувала. День від дня холоднішало, опадало листя, пташки збирались великими зграями і дзвінко, галасливо прощалися з рідними лісами й полями. Вони мусіли відлетіти далеко у вирій, бо тут взимку було холодно для них.

Білочка розпитувала всіх, як їй переправитися на той бік ставка і знайти стару ялину, де була її рідня, але ніхто не знав.

Одного разу білочка лежала, зіщулившись в дуплі. Вона зовсім замерзла. Раптом вона побачила під деревом чиясь білу вухасту мордочку.

— Здорова, білочко! Я знайшов твою стару ялину, там твої батьки плачуть за тобою. Ходім до них . . . ти сідай мені на спину, а я одним духом домчу тебе додому.

Вони так і зробили. Коло старої ялини вже чекали всі білчині родичі.

Прочитайте і підкресліть усі займенники. Виділіть займенники, що мають першу, другу й третю особи однини і множини. Як називаються ці займенники?

Займенники: я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони — це особові займенники.

П Р И С Л І В Н И К

177. Вправа.

УПА.

1.

Іванко **часто** чув у розмові старших людей якесь дивне й незрозуміле слово “упа”. А **часом** бачив це слово, писане великими буквами, “УПА”, в газеті. **Даремно** намагався він пояснити собі це слово самий, тому вирішив когось **запитатися**.

Одного разу **ввечері**, коли батько прийшов додому з роботи, Іванко попросив батька пояснити йому це дивне і таємниче слово, що складається лише з трьох букв. По вечері батько посадив сина **біля** себе і почав йому розказувати довгу й цікаву історію УПА:

— **УПА**, це мій синку, початкові букви трьох слів: “Українська Повстанська Армія”. А ця армія, це українське військо, що **там, далеко**, на нашій Україні завзято бореться з большевиками. Ти ще був маленький, як на Україні була страшна війна. Німці билися з москалями за Україну. Одні й другі хотіли загарбати Україну для себе. **Тоді** повсталала Українська Повстанська Армія, яка **била** німців, а **потім**,

коли німці втекли з України, біла москалів. І ще тепер б'є і буде бити так довго, аж прожене москалів з України, і Україна буде вільна.

Прочитайте і спишіть виділені слова. Як назвемо слова, що показують де, коли, і як щось діється?

Слова, які показують де, коли і як щось діється, це прислівники. За прислівником питаємось: як?, де?, коли?, куди?, звідки?, чому?

178. Вправа.

2.

Іванко уважно слухав розповіді батька з широко відкритими очима. А батько розказував, як **недавно**, коли він ще сам був вояком, у 1918 році, Україна була вільна і мала своє військо, велику армію, яка прогнала була москалів і поляків з України. Але москалі й поляки знову напали на Україну, бо Україна **дуже** багата і гарна. **Потім** москалі вбивали українських людей, виморювали голодом, замикали до тюрми, вивозили на Сибір, де змушували **важно** працювати, розстрілювали і **жорстоко** мучили. І український нарід не міг **довше** терпіти. Молоді хлопці пішли в ліси і **там** створили своє військо, повстанську армію, яка обороняла Україну перед німцями, москалями й поляками. А найстаршим командиром повстанської армії був **тоді** генерал **Тарас Чупринна**.

Прочитайте і спишіть усі прислівники. З якими частинами мови в'яжуться прислівники?

Коли прислівники показують, як, коли і де щось діється, то вони в'яжуться з дієсловом.

179. Вправа.

3.

Батько скінчив оповідання про УПА пізно вночі. Він ще розказував, як і де українські вояки живуть, звідки беруть зброю, харчі, як нападають на большевиків та інші цікаві речі. А Іванкові очі жевріли, як два вогники. Він міцно стискував свої невеличкі кулечки, наче б хотів ними розтощити большевиків. **Потім** ще ставив батькові різні запитання, бо хотів докладно довідатись про повстанську армію. Він казав батькові, що як виросте, то **негайно** поїде на Україну, вступить до УПА і битиме москалів, аж викине їх геть з України. А тоді вернеться **сюди**, візьме батька й маму та й повезе їх на Україну. **Потім** знову піде до війська, буде вчитися у військовій школі, бо він хоче бути генералом і хоче, щоб Україна мала велику й сильну армію, яка **ніколи** більше не дозволить москалям, полякам, німцям та іншим ворогам нападати на Україну.

Прочитайте і спишіть окремо усі виділені прислівники, за якими питаємось як?, де?, коли?, звідки? і куди?.

180. Вправа.

1. Напишіть два речення з прислівником, за яким питаємось **як**?

2. Напишіть два речення з прислівником, що відповідає на питання **коли**?

ПРОСТЕ ПОШИРЕНЕ РЕЧЕННЯ

181. Вправа.

1. Наша школа стоїть при дорозі. 2. Ясне сонце піднялося високо. 3. Втоmlений батько прийшов додому. 4. Проминуло вже багато днів. 5. Пильні діти пильно вчатьсЯ.

6. Багато дітей ходить до нашої школи. Вони всі вчать-ся по-англійськи і по-українськи.

Прочитайте і вишукайте в кожному реченні підмет і присудок. Як питаємось за підметом і присудком? Спишіть підмети в одну колонку, а присудки в другу. Вишукайте слова, які пояснюють підмет і слова, які пояснюють присудок. Як називається речення, в якому підмет і присудок складаються з кількох слів?

Речення, в якому підмет і присудок складаються з кількох слів, це просте поширене речення.

182. Вправа.

Козаки.

Запорізькі козаки завзято воювали з ворогами. Вони захищали рідний край. Турки й татари нападали колись на Україну. Недобрі татари брали в яsir наших людей. Славні козаки-запорожці визволяли людей з неволі. Всі вороги боялися запорожців. Ніхто не смів кривдити українських людей.

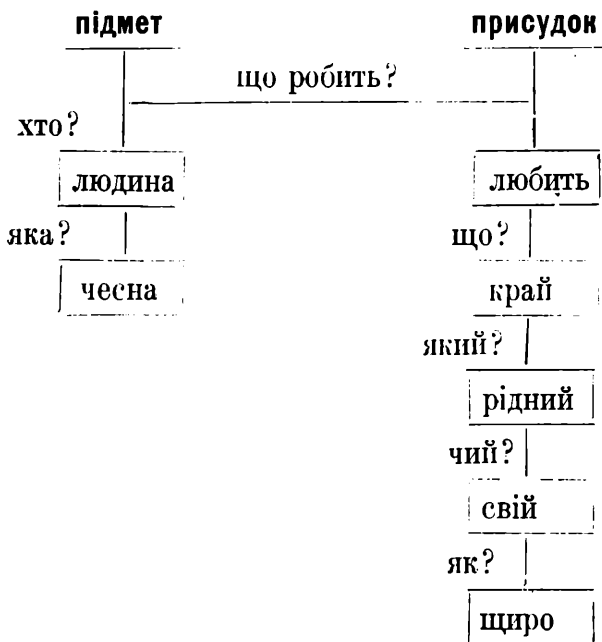
Прочитайте і спишіть усі підмети разом із тими словами, що до них належать. Те сами зробіть із присудком. Як назвете такий підмет і присудок, що складається з кількох слів.

Підмет, що складається з кількох слів, це поширений підмет, і присудок, що складається з кількох слів, це поширений присудок.

183. Вправа.

Чесна людина щиро любить свій рідний край.

Напишіть це просте поширене речення і нарисуйте такий рисунок:

З кількох слів складається підмет і з кількох присудок?
Як називається такий підмет, що складається з кількох слів?
Як називається речення, що має поширений підмет і присудок?

184. Вправа.

Українські Січові Стрільці завзято воювали з ворогами.

Напишіть собі це речення і розкладіть його рисунково, як у попередній вправі. Щоб узнати, де яке слово написати, ставте до кожного з них відповідні запитання, нпр.: хто, де, як, який, чий і т.д.

185. Вправа.

Заснування Києва.

Це діялося дуже давно. Тоді святі апостоли ходили по різних краях. Вони проповідували Христову науку.

В тих давніх часах прийшов над ріку Дніпро святий Апостол Андрій. Він станув над берегом ріки під горами і промовив до своїх учнів:

— Чи бачите ці гори? На цих горах стане місто, і буде в ньому багато церков. Потім св. Андрій вийшов на гори, поблагословив їх, поставив там хрест і помолився Богу.

Минуло багато літ. Прийшли в ці сторони три брати, а найстарший з них називався Кий. Вони заснували над Дніпром велике місто і назвали його Київ від імени найстаршого брата. Це місто є й донині. Воно найбільше і найкраще місто на Україні.

Прочитайте і спишіть окремо поширені підмети та поширені присудки.

186. Вправа.

Львів.

Галицький король Данило збудував Львів. Цей король жив сімсот років тому. Княжий Львів став столицею Західної України. Король Данило збудував Львів для свого сина Лева. Князь Лев жив у Львові. Король Данило жив у Холмі. Львів став згодом великим українським містом.

Прочитайте і підкресліть поширений підмет у кожному реченні раз, а поширений присудок два рази. До кожного слова ставте різні запитання, щоб узнати, чи воно належить до підмета, чи до присудка.

З М І С Т :

	Стор.
Просте-непоширене речення	3
Слова, склади, перенос слів	9
Велика буква в географічних назвах	13
Двокрапка й кома при переліку	16
Дзвінки й глухі на кінці слів	19
Дзвінки перед глухими	21
Голосні я, е, і, ю по ін. голосних	23
М'якшення приголосних	24
Голосні я, е, ю після приголосних	29
Апостроф	31
Групи приголосних без ь	32
Розповідні, питальні, наказові й окличні речення	35
Іменник	39
Складені іменники	42
Вивідні слова	44
Рід іменників	48
Число іменників	49
Відмінювання іменників	52
Прикметники	56
Рід прикметників	62
Відмінювання прикметників	65
Ступенювання прикметників	68
Складені прикметники	71
Дієслово	73
Теперішній, минулий і майбутній час	74
Наказовий спосіб	79
Числівники	81
Займенник	85
Прислівник	88
Просте поширене речення	90
